

ОБЩИНСКА АДМИНИСТРАЦИЯ – СИМИТЛИ
ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“ – БЛАГОЕВГРАД

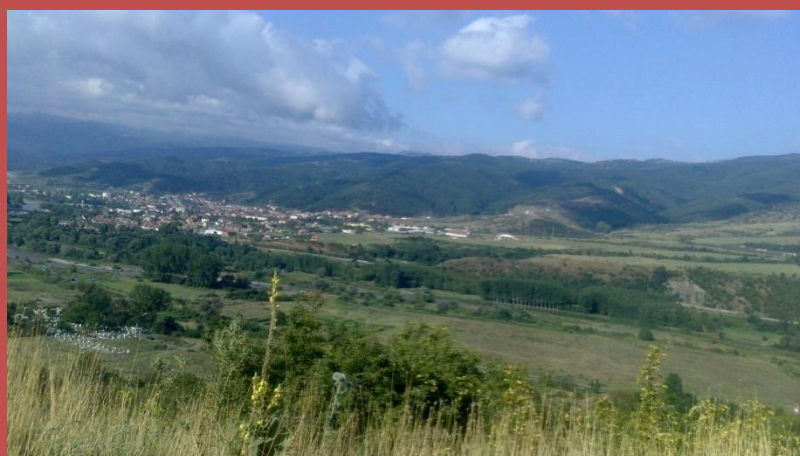
Симитлия – от Древността до наши дни

Експедиция. Конференция

Под главната редакция на д-р Кирил Алексиев

2016

БЛАГОЕВГРАД

СИМИТЛИЯ – ОТ ДРЕВНОСТТА ДО НАШИ ДНИ.

ЭКСПЕДИЦИЯ.

КОНФЕРЕНЦИЯ

БЛАГОЕВГРАД, 2016

СИМИТЛИЯ – ОТ ДРЕВНОСТТА ДО НАШИ ДНИ

ЕКСПЕДИЦИЯ. КОНФЕРЕНЦИЯ

РЕДАКТОРИ: Д-Р КИРИЛ АЛЕКСИЕВ, БОРИСЛАВА БАЛИОВА

БЛАГОЕВГРАД, 2016

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО – ЮЗУ „НЕОФИТ РИЛСКИ”

ISBN 978-954-00-0049-7 pdf

СИМИТЛИЯ

-

ОТ ДРЕВНОСТТА

ДО НАШИ ДНИ

Експедиция. Конференция

Сборник с доклади от научната конференция „Община Симитли – минало, настояще и бъдеще” и от студентската научна експедиция „Симитлия – от Древността до наши дни”

Под редакцията на

Д-р Кирил Алексиев

Борислава Балиова

СЪДЪРЖАНИЕ

Встъпление	6
Експедицията в текст и снимки	8
ГЕОРГИ НИКУЛКИН, <i>Сраженията при Симитли и Крупник през 1912 г.</i>	10
МАРИО ФИЛИПОВ, <i>Крупнишката епископия</i>	17
ЦВЕТАН ВОЙНОВ, <i>История на Черниче</i>	22
НИКОЛАЙ ХРИСТОВ, <i>Сведения за дентелетите от античните автори в</i> <i>периода VI - I в. пр. Хр.</i>	28
Конференция „Община Симитли – минало, настояще и бъдеще”	32
Доклади на участниците	33
Конференцията в снимки	34
Д-Р МАЛГОЖАТА ГРЕБСКА-КУЛОВА и ИЛИЯ КУЛОВ, <i>Раннонеолитното</i> <i>селище при с. Брежани, м. Равен</i>	35
ПРОФ. Д. И. Н. ВАЛЕРИЯ ФОЛ, <i>Скалните светилища и култът към Слънцезбога</i>	45
ЕЛЕНА АЛЕКСАНДРОВА, <i>Духовна култура и късно възрожденско изкуство в</i> <i>църквата "Св. Димитър Солунски" в с. Падеш, Благоевградско</i>	51
Д-Р ГЕОРГИ ВЕЛИЧКОВ, <i>Кратка история на Неврокопската епархия и</i> <i>нейните митрополити</i>	62
НАДЕЖДА ТОДОРОВА, <i>Дамян Груев - политик или революционер?</i>	75
БОРИСЛАВА БАЛИОВА, <i>Оброчището "Св. пророк Илия", с. Брежани</i>	87
ПРОТОЙЕРЕЙ СПАС ГЕОРГИЕВ ВЕСЕЛИНСКИ, <i>Религията в училището</i>	96
Епилог	105

СТУДЕНТСКА НАУЧНА ЕКСПЕДИЦИЯ „СИМИТЛИ – ОТ ДРЕВНОСТТА ДО НАШИ ДНИ”

1-6 АВГУСТ 2014 Г.

ВСТЪПЛЕНИЕ

В началото на месец ноември 2013 г. малка група студенти от Югозападния университет „Неофит Рилски” реши да направи обход на една малка част от Община Симитли и посети селата Брежани, Ракитна, Полето, Черниче и Крупник. Студентите разговаряха с възрастни хора, фотографираха възрожденска архитектура от XIX в. (тип *македонска етнографска къща*), направиха обход на античните и средновековните обекти. Формален завършек на този обход бе представянето на резултатите от студентския поход от Кристиян Ковачев, в чиято дискусия активно участие взе и гл. ас. д-р Милена Ангелова от Катедра *История* в Югозападен университет „Неофит Рилски”.

Към края на летния семестър на академичната 2013/2014 г. студентите от специалност *История* на Югозападен университет „Неофит Рилски” започнаха подготовката на поредната малка експедиция до територията на Община Симитли. Постепенно идеята еволюира и стигна до внушителни размери под формата на студентска научна експедиция, организирана със съдействието на Общинска администрация – Симитли, Югозападен университет „Неофит Рилски”, духовници от Неврокопска света митрополия и активното гражданство на Община Симитли.

В подготовката и провеждането на инициативата участва следният екип: Апостол Апостолов – кмет на Община Симитли, Евгения Георгиева – заместник-кмет на Община Симитли, Виолета Айкова – секретар на Община Симитли, Маруся Филатова – отдел „Социални дейности” в Община Симитли, протоерей Спас Веселински – председател на Църковното настоятелство към храм „Рождество на Пресвета Богородица” в гр. Симитли, кметовете на селата Градево, Брежани, Ракитна, Мечкул, Брестово, Цветан Войнов – краевед, Кристиян Ковачев – студент в ЮЗУ „Неофит Рилски” и т. н.

В проекта взеха участие студенти (бакалаври и магистри) от Югозападния университет „Неофит Рилски”, от Софийския университет „Св. Климент Охридски” и от

Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“. Наред с това участие взеха общински служители, духовници от Неврокопската митрополия и граждани на Симитли.

Предварителната подготовка в кореспонденцията между отделните университети се проведе към края на летния семестър на академичната 2013/2014 г. под общото ръководство на Кристиан Ковачев с помощта на студенти от Югозападен университет, Шуменски университет (координатор: Атина Николова) и Софийски университет (координатор: Надежда Тодорова).

Бяха обмислени и изготвени маршрутите за експедицията. Бяха осъществени контактите на партньорите по места: храм „Рождество на Пресвета Богородица“ – гр. Симитли (протоиерей Спас Веселински и иконом Методий Пачаръзов), Кметство Градево (кмет Кирил Йосифов и Цветанка Павлова), Кметство Черниче (художник Николай Кашев, краевед Цветан Войнов и т. н.), храм „Св. Архангел Михаил“ – с. Крупник (отец Величко Христов), Кметство Брестово (кмет Живко Стаменов), Кметство Полето (кмет Иван Манчев, Кметство Брежани (кмет Благой Стефанов, Йордан Серафимов и т. н.), Кметство Ракитна (кмет Стефан Костов), Кметство Мечкул (кмет Христо Димитров).

Експедицията в текст и снимки

Всичките обходени места са свързани с цялостното историческо развитие на

Община Симитли, осъществявайки често връзката между миналото и настоящето, защото историята е процес. Експедицията се проведе от 1 до 6 август 2014 г.

Обиколката започна от гр. Симитли – общински център. В конферентната зала на сградата на Общинска администрация – Симитли студентът Кристиян Ковачев изнесе

доклад на тема „Почитта на света Марина в Община Симитли”. Участниците бяха приветствани от кмета на Община Симитли Апостол Апостолов. След това в присъствието на председателя на Общински съвет-Симитли Светла Атанасовска и на заместник-кмета на Община Симитли Евгения Георгиева бяха поднесени венци на монумента *Илинден*. Студентите разгледаха гарата на Симитли, свързана с депортирането на българските евреи. Тук най-скръбно населението на Симитли посреща тленните останки на Гоце Делчев. На същото място местното население посреща на колене ковчега с костите на Симеон Евтимов. Още в същия ден при гарата е отслужена заупокойна молитва за упокоение душата на Евтимов от двама местни свещеници.¹

След това студентите посетиха храм „Рождество на Пресвета Богородица”, където за историята на храма говори иконом Методий Пачаръзов, който представи накратко пред студентите и историята на град Симитли. Студентите се преклониха пред паметник-

¹ В. Македония, 05.01.1933, бр. 1865, с. 1

костницата „На загиналите за освобождението на с. Симитлий” и се отправиха към Старото селище, където се локализира старото село Симитлий. Тук студентите регистрираха и снимаха останките на сгради от XIX в. На тръгване групата се отби при рушащите се военни казарми, където видяха невероятни *изображения*,

свързани със създаването на Дунавска България, с Второто българско царство и с идването на Червената армия през 1944 г. Тези *изображения* са нарисувани по повод честванията на 1 300 години от основаването на българската държава. По-късно сградата с *изображенията* по вътрешните ѝ стени бе разрушена.

Сраженията при Симитли и Крупник през 1912 г.

В началото на Балканската война за военни действия българското командване определя само една дивизия в географската област Македония. Това е прочутата VII рилска дивизия. Точно поради слабостта от факта, че е една, VII рилска дивизия е с изкуствено завишен личен състав - общо 37 355 войници и офицери. В оперативен план нейните действия се разделят в три колони между коритата на реките Брегалница и Струма, като в настоящето писание ще се разгледат действията на III бригада от VII рилска дивизия, която развива настъплението си по река Струма. На 5 октомври 1912 г. тя освобождава Горна Джумая, а впоследствие предните ѝ части достигат с. Симитлий, където се сблъскват с авангарда на османския Струмски корпус. Главната задача на дивизията е да се прехвърли на българска територия и оттам да удари във фланг сръбските войски при Куманово, като подпомогне османската Вардарска армия. Благодарение обаче на действията на III бригада, замисълът на османското командване е провален и пътят ѝ продължава на юг, където в Кресненското дефиле и в района на с. Крупник се сблъсква с основните сили на Струмския корпус.

Командващ VII рилска дивизия е генерал-майор Георги Тодоров, а командващият III бригада е генерал-майор Спас Георгиев. Тя действа в района на р. Струма и върви през Горна Джумая и на юг. Офицерът, влязъл пръв с хората си в Горна Джумая, е майор Стефан Иванов. След освобождението на града, първият комендант е майор Козуджийски.

На четвъртия ден от началото на Балканската война, авангардът на III бригада от VII рилска дивизия достига малкото селище на десния бряг на река Струма, носещо името Симитлий. В същото време от юг авангардните части на османския Струмски корпус достигат селището и го завземат повторно, след като са се оттеглили на позициите си при Стара Кресна и с. Крупник. По-рано - веднага след

освобождаването на Горна Джумая, османското командване изтегля силите си южно от Кресненския пролом, в района на с. Крупник.

Реално при Симитлий не се завързва голямо сражение между частите на III бригада и Струмския корпус, а напротив същинската развръзка в операцията по освобождение на Пиринския край е южно - в района на Кресненското дефиле и на с. Крупник. Все пак в района на Симитлий се чуват артилерийските изтрели на българските оръдия, които в момента заемат удобни позиции. Пехотата контраатакува османските авангардни части и ги отблъсква, заедно с подкреплението, което идва за османците откъм поречието на р. Осенова (ляв приток на р. Струма). След повторното оттегляне на османците в Симитлий влиза Петдесети пехотен полк. След операцията тук III бригада продължава настъплението си на юг и след три дни достига Кресненското дефиле, където при с. Крупник среща основните сили на Струмския корпус.

Последвалото сражение се разразява в периода от 12 до 14 октомври 1912 г. между III бригада от VII рилска дивизия и Струмския корпус. Командващ бригадата е генерал-майор Спас Георгиев. Численият състав е от 8 000 пехотинци. За нуждите на операцията III бригада се разделя в три колони, като средната още на 12 октомври предприема настъпление по шосето между Симитлий и Крупник със своите две дружини, две роти и 18 оръдия от Четиридесет и девети пехотен полк. Настъплението е забавено и дори спряно поради силен отпор от страна на османците. Упражнението е повторено и от лявата колона от изток, в състав три дружини и 14 оръдия от Петдесети пехотен полк, но отново османците спират настъплението. Промяна настъпва след появата на дясната колона от запад, която в състав две дружини и 4 оръдия, заобикаля от западна посока и достига късно следобяд на 12-и до връх Джама (дн. Ильов връх). Успехът им обаче не е съпроводен с атака срещу османските позиции. Вместо това те изчакват.

През това време трите колони на III бригада изпълняват планове си, а в операцията се включват части на II бригада откъм Пехчево (западно от Кресненското дефиле) и части на Родопския отряд откъм Мехомия (Разлог).

Тяхната цел в операцията е да завладеят моста до Брезница (дн. Горна Брезница), южно от пролома, но поради климатични и географски условия те не успяват да извършат прехода през планините - от запад през Малешевска планина, а от изток - през Ел тепе. Така на 13 октомври ситуацията е равностойна, но поради присъствието на дясната колона на връх Джама, притеснението сред османското командване е силно за тила. Така се стига до решението им силите на корпуса да използват една снежна буря, за да се изтеглят южно от пролома. Това се случва в късния следобед на 13 октомври, а на другия ден българските части окончателно овладяват Кресненския пролом и продължават към Рупелския, където стигат към 3 ноември.

В заключение действията на III бригада освен че освобождават съвместно с Родопския отряд Пиринския край, в оперативен план провалят напълно плана на османското главно командване преди една от най-важните битки в областта Македония, състояла се между 10 и 13 октомври 1912 г., а именно Кумановската битка. Това е сражение между сръбската I армия и османската Вардарска армия. За да обясня как действията на III бригада повлияват, трябва да се опише с две думи плана на Струмския корпус. Той има за задача да премине на българска територия при Дупница и Кюстендил и оттам да удари сръбските сили във фланг, за да подпомогне Вардарската армия. В случая за провала на плана на османците изиграват роля бойците от III бригада, но и войниците и офицерите от II бригада, настъпваща към Кочани и Щип. Това вече е въпрос евентуално на друг доклад, изнесен на една бъдеща конференция на подобна тематика.

Библиография:

Марков 2012: *Марков, Г.* България в Балканския съюз срещу Османската империя. 1912-1913 г. София, 2012.

Пирински край 1995: Енциклопедия „Пирински край”. т. I, Благоевград, 1995.

Ненов 2008: *Ненов, Б.* Балканската война и освобождението на Пиринския край от турско робство. Благоевград, 2008.

Петров 1998: ред. *Петров, П.* Македония. История и политическа съдба. Т. II, София, 1998.

На втория ден беше посетено с. Железница, където бяха разказани легенди за селото. Беше разгледан и новият храм в селото, където се проведе дискусия за църковната архитектура и устройство, унаследени от това на Средновековието. След това студентите се изкачиха на средновековната византийска крепост над гр. Симитли, където видяха запазените крепостни стени. Бяха регистрирани иманярски набези в района и бе открит надпис в самата стена. Тук кметът на с. Градево Кирил Йосифов и краеведът Цветан Войнов предложиха да се създаде

екопътека от гр. Симитли до крепостта. В края на август 2014 г. тази идея бе реализирана, вследствие на усърдната работа на граждани на Симитли и студенти от Югозападния университет „Неофит Рилски” и Софийския университет „Св. Климент Охридски”. Групата посети и храм „Свети Архангел Михаил”, където се намира едно от редките изображения на лика на Злата Мъгленска. В храма студентите откриха и доста голяма книжнина от XIX в. След това участниците в експедицията посетиха м. Драмче в с. Градево. Там местната жителка Цветанка Павлова разказа подробно цялата история на селото и показва мястото на средновековния храм „Св. Богородица”. Пресичайки старото селско гробище,

студентите от Софийския университет Марио Филипов и Александър Златанов регистрираха гроб от последната четвърт на XVIII в., който вероятно е на някои от свещенослужителите (името е Нико), обслужващи храма в неговия последен етап. Участниците разгледаха храм „Св.

участниците в експедицията посетиха храма „Св. Архангел Михаил”. Там бе изнесена лекция за историята на храма и на Крупнишката епископия от енорийския свещеник отец Величко. На мястото на епископския храм „Св. Троица”, Марио Филипов от Софийския университет „Св. Климент Охридски” изнесе съобразена с научната достоверност лекция за

A group of 15 people, including men and women of various ages, are posing for a group photo in front of a white building. The building has a large arched entrance with a mural above it. The text 'ИЗРАМЪ ВЪ ВАНЪ СЪРТИ ПОВЕДИТЕЛИ' is inscribed above the arch. A man in the center of the group is holding a Bulgarian flag. The group is arranged in two rows, with some people standing and some kneeling or sitting in the front. The ground is paved with cobblestones.

Тук публикуваме и разказа на една възрастна жена с инициали Р. П. за всекидневния живот на хората в с. Сушица. За удобство на аудиторията редакторите решиха да предадат текста на книжовен български език.

Р. П.: „Децата ми се преселиха – едната ми дъщеря е в Пърговище, другата – в Благоевград, а синът ми – в Крупник. Имам 7 внуци и 6 правнуци... Тук си гледам животни. Има сено за тях.. Децата от време на време се връщат. Ние тук работим, за да може да им съберем нещо... Аз съм на 80 години. Не съм учила нищо. Тогава не даваха да се учи. Аз си изучих тук черквицата. Нямаше време за училище, трябваше да ходим на нивата.

Трябваше да пасем стоката. Момчетата бяха пращани да учат, а ние – не. И от себе си се научих. И си смятам, и с пари се разправяма в църквата. Знам и да чета. Ето 40 и няколко години работя в църквата... Мъжът ми пасе стоката сега. Имаме магаре, кози, овце, прасета, кокошки, куче, котка... Свещеник тук идва от Полена – отец Бисер... Ние на времето бяхме четирима братя и пет сестри. Майка ми и баща ми се казваха Сирма и Стойко. Майка ми много хубаво пееше. Пееше песента „Гроздена войвода“. Когато са ходели на дървото да мерят кой ще намери пръстена, Гроздена го е намерила, а тя е била войвода. А пръстенът е бил на бука – на най-голямото дърво. Тази песен ни пееше майка... Шокоът при нас дойде през 1957 г.... Автобус има рядко – само събота и неделя... В магазина хляб докарват само три дни в седмицата – понеделник, сряда и петък.. Тук сватбите навремето се правеха по следния начин: момчето и неговите хора отиват за булката да я искат и я взимат. Първо правят годеж, след това сватби, след това кръщене. Ала вече няма сватби тук. Свещеникът казва: „Аз забравих да венчавам и кръщавам. Само погребения.“ Ние всички се молим да няма погребения, ала има. Много млади хора загинаха... Тук на 9 юни - Св. Троица, правим курбан. Владиката беше тук. Имаше и много гости с много деца.”

БЕСЕДА НА МАРИО ФИЛИПОВ (СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“)

Крупнишката епископия

Село Крупник се намира в Югозападна България и отстои на 23 км. южно от Благоевград и на 6 км. в същата посока от Симитли. То е разположено в югозападната част на долината на Средна Струма (Симитлийско-Крупнишката котловина). Намира се на доминираща височина над полето, в северните склонове на Малешевска планина, недалеч от десния бряг на река Струма, преди последната да навлезе в Кресненското дефиле. Средната надморска височина на селището е около 380 м. Край Крупник тече и река Сушичка, десен приток на Струма. Тя разделя Малешевска планина от намиращата се на запад от Крупник Влахина планина. През Късното Средновековие селището се развива като средновековен епархийски център на църковно-административна област от XII до XVII в., известен в някои извори с името Крупнишка архиепископия с катедрален храм „Света Троица”.²

Крупник и околността му имат хилядолетна и изключително богата история. В района са намирани следи, които подсказват, че тези земи са били обитавани още от Новокаменната епоха (ок. 6000-4000 г. пр. Хр.). Стратегическото местоположение и природните дадености на мястото способстват тук да има организиран селищен живот и през следващите епохи. На запад край античното селище е минавал античен път. Трасето му се простира на юг към крепостта „Градище”, където личат запазени участъци от настилната. Оттам продължава през планината, по десния бряг на Струма, при местностите Строманов рид и Побученик, за да се свърже с главния римски път *Via Egnatia*.³ Изобилието на археологически паметници и находки в землището на Крупник дават пълни основания да се приеме, че през Античността тук е разположен един немалък град на площ от около 200 дка. Твърде вероятно е още в раннохристиянския период тук да се намира епископска базилика, за което подсказва силната църковна йерархия в района,

² Лалчев, Др., М.Томова. Етимологични ракурси в топонимията на Средновековната епархия Крупник, с. 209.

³ Дремсизова-Нелчинова, Цв. - Археологически паметници в Благоевградски окръг, с. 79-81.

установена при управлението на Юстиниан I. Известни са проучените християнски базилики още от IV в. в долината на Струма – при благоевградския квартал Струмско, при селата Падеж и Дренково.⁴

Още през Ранното Средновековие (VI-VII в.) в Крупнишката котловина се заселват славяни от племето стримонци. Според местния краевед Крум Костов те заварват сравнително голямо селище и му дават име, което е останало и до днес – Крупник. Етимологически думата „Круп” в някои речници и лексикални изследвания означава *голяма буца сол, едро диво жито, тежка гърлена болест*. Крупен също значи *голям, грамаден*. Наставката *-ник* пък е характерна⁵ за голямо селище с крепост, аналогични са наименования на Мелник, Перник и др. Според филолозите Др. Лалчев и М. Томова етимологията е по-вероятно да идва от старобългарската топонимна структура Коруп(б)ъникъ – Курупъникъ от лексикалния анахронизъм *корупъ – глинен съд, делва*. Възможно е и да се свързва със старото название на лимаца.⁶

Няма ясни данни кога точно е обособена Крупнишката епископия. Др. Лалчев споменава, че селото с името Купупник(он) (εις τον Κοιπουπνικον) се споменава в хрисовул на император Михаил VIII Палеолог през 1275 г. В документа се потвърждават и правата на светогорския манастир Ксиропотамос да владее 35 модия обработваеми площи в землището на селото. Вероятно още оттогава датира епископския център. Средновековната църква „Св. Троица” се намира в югоизточния край на село Крупник, на около 600 м. от днешната черква в центъра на селото. Разположена е на заравнена тераса, от която се открива прекрасна гледка към цялата Симитлийско-Крупнишка котловина и към входа на Кресненския пролом. Точната дата на създаването на сградата не е известна, но според архитектурните характеристики вероятно е строена през XIV в. Знае се, че след окончателното завладяване на Велбъждското деспотство от османците в началото на XV в., именно тук идва и става епископ боляринът Яков. Не е ясно дали църквата е вече епископска преди идването на Яков I или се превръща в такава впоследствие. Засега със сигурност може да се твърди, че църквата става катедрален храм на просторната

⁴ Лалчев, Др., М.Томова. Цит.съч. с. 210.

⁵ Костов, Кр. История на Крупник, с. 42-43

⁶ Лалчев, Др., М.Томова. Етимологични ракурси в топонимията на Средновековната епархия Крупник, с. 212-13.

Крупнишка епископия, просъществувала до втората половина на XVII в. Тук служат известните досега крупнишки епископи: споменатият Яков I (починал 1448 г.), вероятно и неговите синове Йоасаф, Давид и Теофан, споменатите в *Рилската легенда* на Владислав Граматик възобновители на Рилския манастир. Тук служи Яков II (ктитор на изписването на църквите в метоха „Орлица” и в Бобошевския манастир) и Йоасаф, който през 1577 г. подарява на Рилския манастир Крупнишкото евангелие – изключителен паметник на Късносредновековната българска книжнина. Има вероятност, макар и да не е доказано, това евангелие да е писано именно тук, където се обособява значителен книжовен център. Епископската църква е разрушена около 1666-1670 г. при управлението на султан Мехмед IV. Тогава на мястото на разрушената църква е построена джамия. На това място според повечето свидетелства джамията съществува до 1904 г., когато е съборена от голямото Крупнишко земетресение. Основите на минарето ѝ са запазени и до днес. Епископската църква е спомената още в 30-те години от арх. Ал. Рашенов. Първите системни разкопки провежда проф. Станчо Станчев, след като през 1947 г. в близост до нея, при строеж на здравен дом, са открити погребения и останки от сгради. Впоследствие се установява, че върху селището и около църквата през Средновековието съществува некропол. Гробовете са около 15 на брой, ориентирани спрямо християнската традиция по направлението изток-запад. Интересно е, че някои от гробовете са иззидани с тухли и покрити с двускатен покрив от тикли. Това е характерно за Късната Античност.

Днес са запазени основите на църквата. Тя представлява триконхална сграда с притвор, с една апсида на изток и по една конха на северната и южната стена. По план принадлежи към еднокорабните куполни църкви със стегнат кръст, латински тип. Храмът е значителен по размери – 16,30 x 11,75 м. Основите, дебели от 0,80 до 1 м. са изградени от ред камъни и ред тухли с хоросанова спойка. Запазени са на височина до 0,80 м. В наоса еднакво дълги кръстни рамена чрез пандативи са поддържали цилиндричен барабан, завършващ с купол.⁷ Конхите са проектирани извън корпуса на сградата, така че придават на църквата правилна кръстовидна форма. В апсидната конха е открит граден трон, белег за предназначението на този храм като катедрален – епископски. Пред синтрона стои цилиндричен камък, който е служил за поставка на олтарната маса. В ново време, в средата на апсидата е изградено с тухли малко параклише за култови нужди. Притворът,

⁷ Станчев, Ст. Триконхална църква в село Крупник, Благоевградско, с. 49.

свързан с наоса посредством широка врата, е бил просторен и декориран със слепи ниши, разположени в средата на северната и южната стена, а покривът му е полуцилиндричен. Днес притворът е затрупан и по-голямата му част влиза в съседния, заграден с ограда, частен имот. Подът на църквата е застлан почти изцяло с тухли, същите, каквито са употребявани в градежа на стените. Между тях се срещат и малко каменни плочи с подобен размер. При разчистването на църквата, в северната конха е открита делва, вкопана в подовото ниво и служеща най-вероятно за хранилище. При проучването на църквата, във вътрешността ѝ са разкрити два хоросанови пласта, които покривали някога изцяло стените. И върху двата пласта личали стенописи с фрескова техника. Фрагменти от стенописи са намерени и в насипа, който запълвал църквата. По намерените фрагменти е установена лилава, ясно червена, охра-кафява, жълта, зелена и черна боя. Всичко това говори, че вътрешността на храма е била изписвана на два пъти. Първият слой стенописи вероятно е нанесен скоро след самото изграждане на църквата, а вторият при реконструкциите ѝ, каквито археологическото проучване на паметника констатира. Освен голямото количество късове мазилка със стенописи, в насипа на църквата са намерени и сребърен утвар с изящна апликация, керамична паница със спирална украса, късове от стъклени съдове, парче от плоско прозоречно стъкло, множество парчета от строителна керамика, както и няколко блока от градежа. Няколко части от фасадните тухли също са открити. Типът на триконхалната крупнишка църква със стегнат кръст има многобройни представители по българските земи. Под влиянието на Атон този образец се разпространява из целия Балкански полуостров. Подобни аналогии се срещат при съборните храмове на манастирите „Св. Наум“ край Охрид, Тетевенския, Трънския, Пещерския, Погановския, както и многобройните храмове в Костур и др. Различното при разглежданата черква е, че много ясно се откроява кръстовидния план на сградата. Използвани са свободни рамене, до които са долепени северната и южната конхи. Този план прави крупнишката църква уникална. Датировката на църквата не се отличава от тази на други църкви от същия тип. Въз основа на архитектурните и художествените ѝ особености, нейното създаване е поставено от Ст. Станчев към XIV в., а продължителността ѝ на съществуване до втората половина на XVII в.

Днес основите на някогашния епископски храм са занемарени. Голяма част от сградата е затрупана с пръст и обрасла с растителност, дори почти целият ѝ притвор влиза

в частен имот. Подобаващо отношение към този паметник е той да бъде отново проучен, реставриран и консервиран.

Библиография:

Дремсизова-Нелчинова 1987: *Дремсизова-Нелчинова, Цв.* Археологически паметници в Благоевградски окръг. С., 1987.

Костов 2009: *Костов, Кр.* История на Крупник, от дълбока древност до наши дни. Благоевград. 2009.

Лалчев 2006: *Др. Лалчев, Др., М. Томова.* Етимологични ракурси в топонимията на Средновековната епархия Крупник Благоевградско - В: ГФиФ ЮЗУ, 2006, 4, с.208-225.

Станчев 1960: *Станчев, Ст.* Триконхална църква в с. Крупник, Благоевградско. - В: сп. *Археология*, 1960, 3. с. 43-49.

5. Петканова 2003: съст. *Петканова, Д.* Старобългарска литература - енциклопедичен речник. С., 2003.

История на село Черниче

- **Археологически находки в землището на село Черниче**

През 1946-1947 г. при археологически разкопки в местността „Дрено“, в западна посока от село Черниче, се разкриват останки от средновековното оброчище „Св. Георги“. То е изградено от плоски изпечени керамични тухли, които са скрепени с едрозърнест хоросан. Намерени са медни, сребърни монети и подова мозайка, датиращи към VI – VII в. от времето на императорите Анастасий и Юстиниан. Открити са и малко количество сребърни монети от Второто българско царство.

В местността „Костово орнище“ над Орловец, намираща се на 550 м. северозападно от Черниче, в периода 1978-1979 г. екип под ръководството на проф. Живка Въжарова разкрива средновековен некропол с 31 проучени гроба.⁸

За намерените накити, халки, пръстени, бронзови гроздовидни обеци, стъклени мъниста, кръстчета и други артефакти говори и Крум Костов в книгата си „История на Крупник“.⁹ Проучената площ е 1500 м². Фрагментите от керамика се преценяват като вторично употребени късноантични тухли. Покривите са стреховидни, единствено намерени като такива по нашите земи, свързващи античните традиции с българското Средновековие. Датировката е от Първото българско царство от периода IX – XI век.

- **Обособяването на Черниче като самостоятелно село**

На 5 км. в южна посока от общинския център Симитли, пътят в котловината води до единственото село с прави улици в района - Черниче.

Черниче е ново селище, което се обособява около хан-страноприемница, в който отсядат керванджии и пътуващи търговци. Построен е до кръстопътя за Крупник и река Сушичка в периода 1912 - 1913 г.

⁸Енциклопедия. Пирински край. Том I. 1995 г. Благоевград, с. 32

⁹Крум Костов. История на Крупник. Изд. “Ибис”.София. 2008., с. 49

Първата къща е издигната през 1916 г.¹⁰ Чакълираният път през селото е главна пътна артерия от София за Солун до 1978 г., когато от другата страна на р. Струма е прокаран главен път Е-79.

За да се отиде към с. Брежани, река Струма се преминава с гемия, докато през 1928 г. е построен първият дървен мост над реката. През 1953/1954 г. се строи нов железобетонен мост в близост до стария, по който минава влакчето на дековилната линия, извозващо въглищата от рудник „Ниво 370” до сепарация „Орловец”. През 1978-1980 г. се извършва основна реконструкция на моста. По същото време се изгражда и новата магистрала.

Битуват две версии относно името на селото. Първата е, че то произлиза от многото черници, растящи в равнината наоколо¹¹. Съществува и втора версия, съобщена ми от възрастни хора: тук е построил лагера си цар Иван Асен II преди да се отправи към Солун. И оттогава местността се нарича Царниче (от цар).

Единствените останали и запазени що-годе сгради строени през 1919/1920 г. и подсказващи тогавашния строителен стил - са Войновата и Андонова (дядо Пенчовата) къщи. Към 1930 г. от двете страни на пътя преминаващ през селото се броят вече 30 къщи. До 1944 г. се строят още десетина нови къщи.

До 1955 г. Черниче се води като махала на с. Крупник, когато с указ на Народното събрание е обявено за село. От 01.09.1955 до 1975 г. е с пълномощник, а от 1979 г. е самостоятелно кметство.

Първата здравна служба в с. Черниче се разкрива през 1978 г.

През 1963 г. се прокарва първият водопровод и селото е водоснабдено. През 1978 г. се проектира и прокарва допълнителен водопровод. За периода 1978/1987 г. е изградена и канализационна мрежа за отпадни води с голям диаметър. През 1984 г. Черниче е обявено за *образцово село* по националната програма за благоустрояване.

През 1976 г. населението достига до 1286 души.

През 1999 г. срещу училището, в близост до парка, завършва строителството на сградата на храм „Св. Георги Победоносец”.

Празникът на селото се провежда през месец юни на *Свети Дух*, който е патронен празник и на цяла Македония. Провежда се винаги в ден понеделник, но датата се мени.

¹⁰Костов, Кр., *История на Крупник*. Изд. „Ибис”. София. 2008., с. 379

¹¹Пак там

Старата сеперация към мина „Пирин“ в Орловец е разрушена и на нейно място е изграден съвременен завод за строителни материали – тухли от полистерол бетон с високи топло и студоустойчиви свойства и дървени изделия на фирма „Симпролит – БГ“.

Снабдяването на населението с хранителни продукти и промишлени стоки се осъществява от седем частни магазинчета и едно на РПК. Съществуват и няколко кафетерии.

Изготвени и одобрени са строителни планове за подмяна на водопровода, канализацията и изграждането на пречиствателен колектор за отпадни води. Подготвя се и проект за изграждането на нова детска градина и ясла в двора на училището. Днес ремонтът на ВиК и паркът е вече завършен.

Село Черниче и общинският център град Симитли са типичен пример за нови селища, със сборно смесено, некоренно население, образували се след слизането в равнината на хора от съседните високопланински селища.

През 2012 г. село Черниче е обявено за „Евросело“ и лично министър-председателят на Република България Бойко Борисов и кметът на Община Симитли Апостол Апостолов посетиха селото и подариха възпоменателен плакет.

- **Истината за Вапцаровград**

През годините на няколко пъти се срещам с податки по тази тема. За какво става въпрос?

След отпадането на вълненията около т. нар. *Герасимова банда* и *македонския въпрос* и отзоваването на учителите по македонски език и история обратно в новосъздадената в границите на Югославия република Македония – през 1948 г., и особено след провеждането на XVI пленум на ЦК на БРП(к) през 1948 г., започва един нов, бавен, но траен процес за преодоляване на грешките, допуснати по македонския въпрос.

През същата година старият кмет на Крупник е сменен с нетукашен, екзалтиран последовател на новите решения на ръководната партия – родом от с. Слатино (Дупнишко). Този млад ентузиаст Костадин Стоянов Терзийски се жени за девойката Султана Паисиева от с. Крупник. Скоро се заема с осъществяването на един доста амбициозен проект – подкрепян от множеството по-будни жители на селото – да се обособят свободните земи покрай пътя от Крупник към Черниче в жилищни парцели (по примера на Горна Джумая – Благоевград) и селата Крупник, Долна Сушица (Полена),

Черниче и Полето да бъдат обединени в един нов Вапцаровград. Изглежда носталгията по убития само няколко години преди това поет от Банско, в онези времена, е била доста силна.

След една продължителна совалка между окръжния комитет на партията ръководителка и министерствата в София, са отпуснати парични средства и е изработен проект от чешки специалисти за изграждането на новия град. Подробна карта дълги години стои окачена на стената в кабинета на кмета Димитър Христов (Гръков).

По това време според статистиката с. Симитли наброява 1875 жители, а с. Крупник - 1860 жители. Разликата е само 15 души. Борбата за надмощие между двете общини в региона е неистова и стигаща почти до омраза. Изготвеният проект е щял да даде явно преимущество на Крупник с развитието му като град, с последващото му властване над котловината.

Проектът е включвал изграждането на два нови моста над р. Струма – първият да осигурява движението на превозните средства по международния път от София за Петрич и Кулата, а вторият „гърбав мост“ да осигурява движението на пешеходци и каруци със селскостопанска продукция. Центърът на града се е предвиждал да бъде в равнинните места около течението на р. Струма и сегашния мост.

По податки от местното по-възрастно население (някои от които си спомнят земемерите с картите, които обикаляли района), по това време през котловината преминава съветска делегация начело с висш партийен функционер на път за Гърция. След Втората световна война южната ни съседка е била все още с неустановено политическо устройство и е битувало всеобщото мнение, че е възможно и гърците „да наметнат руските ватенки“. При навлизането в Кресненското дефиле, съветският ръководител изказал възхищението си от прекрасните условия, които дава проломът за построяването на огромен язовир, който щял да разпростре водите си чак до Горна Джумая (днес Благоевград). В същите години е направен проект за построяване на язовир и при с. Сушица (Кадиица).

Проектът за Вапцаровград е спрян до изясняването на обстоятелствата около строежа на бъдещия язовир.

След продължителни преговори гръцката страна отказва да подпише спогодбата за построяването на язовир под предлог, че при едно евентуално разрушаване на язовирната

стена при земетресение, земите в Петричко-Санданската котловина и равнинните райони около река Струма в Гърция ще бъдат наводнени и опустошени.

Така през годините проектът за Вапцаровград остава в забвение, докато се стига до там, че вече не се споменава за него.

През тези години с. Симитли взема надмощие, населението му се увеличава непрекъснато и чувствително с присъединяването на с. Ораново и превръщането му в квартал през 1965 г. Симитли е признато последователно за селище от градски тип през 1964 г., през 1969 г. - за град и за център на селищната система. Така Крупник и всички околни села, намиращи се между планините Пирин, Рила, Огражден и Влахина, са включени в селищна система на Симитли.

Библиография:

Сандански 1989: *Сандански, Б.* Симитли, С., 1989.

Кънчов 1900: *Кънчов, В.* Македония. Етнография и статистика. С., 1900.

Кънчов 1970: *Кънчов, В.* Пътуване по долината на Струма, Места и Брегалница. С. 1970.

Въжарова 1984: *Въжарова, Ж.* Некропол край с. Черниче – Крупник – В: Известия на българското историческо дружество, т. 36, 1984.

Рангелов 1999: *Рангелов, Б.* Как да се пазим от земетръсната опасност. 1999.

Магдермот 1987: *Магдермот, М.* За свобода и съвършенство. С., 1987.

Пирински край 1995: Енциклопедия „Пирински край”. т. I, Благоевград, 1995.

Пирински край 1999: Енциклопедия „Пирински край”. т. II, Благоевград, 1999.

Живков 1989: съст. *Живков, Т. Ив.* Единство на българската фолклорна традиция. 1989.

Костов 2008: *Костов, Кр.* История на Крупник. С., 2008.

На четвъртия ден студентите посетиха Коматинските скали, където беседа за дентелетите бе подготвил Николай Христов от Софийския университет. Там – върху скалите, бяха регистрирани соларни символи – символи на Слънцето – Син на Великата богиня майка, който впоследствие ще се превърне в неин съпруг, за да се роди царят-жрецът-

богът. След Коматинските скали и светът на древното, митичното, орфизма студентите се пренесоха в света на отшелничеството, монашеството, християнството – в Тросковския манастир „Свети Архангел Михаил”.

БЕСЕДА НА НИКОЛАЙ ХРИСТОВ (СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ“):

**Сведения за дентелетите от античните автори в периода VI – I век пр.
Хр.**

Целта на настоящата разработка е да посочи хронологично сведенията за тракийското племе дентелети, които са достигнали до нас от античните автори. Дентелетите са населявали част от района на Симитли в Древността. Името на това тракийско племе се среща в няколко варианта – дентелети, дантелети и данталети. Първото сведение, което би могло да се свърже с дентелетите, е запазено у Хекатей от VI в. пр. Хр. Там е назовано племето *дантюленти* (*Hecata. Fr. 177*), което би могло също да е вариант на дентелетите, още повече че до сега не е засвидетелствано тракийско племе с това наименование. Интересно е, че класическите антични автори Херодот и Тукидид изобщо не ги споменават. Следващото споменаване на дентелетите е от историка Теопомп, чийто колосален труд¹² не е достигнал до нас. Имаме само запазени фрагменти. В един такъв от неговата 48-а книга се разказва за войната на македонския цар Филип II в Тракия (342-339 г. пр. Хр.). По време на войната през 340 г. пр. Хр. битки срещу дентелетите е водил престолонаследникът Александър. Тук имаме две възможности за участието на дентелетите - или са участвали като съюзник на медите¹³, или са използвали възможността да установят дипломатически отношения с набиращата мощ Македонска държава¹⁴.

Дентелетите отново се споменават мимолетно в началото на II в. пр. Хр от античните историци Полибий и Тит Ливий. Сведенията се отнасят за 184-183 г. пр. Хр. и ги поставят като македонски противници (Polyb. 23, 8), заедно с племената на бесите и одрисите¹⁵. Следващото споменаване е запазено у Тит Ливий (Livy 40. 21-22) и се отнася за 181 г. пр. Хр. Тогава македонският цар Филип V, подготвяйки се за приближаващата

¹² Неговата история е била в 60 книги

¹³ Геров 1961, стр. 228

¹⁴ Делев 2013, стр. 367

¹⁵ Делев 2013, стр. 369

неизбежна война срещу Римската република, изкачил връх Мусала заедно със сина си Персей и няколко аристократи¹⁶, за да избере оттам най-подходящото място за сражение. Времето било облачно и той не успял да види нищо от високия връх. Разочарован, на път за Македония, минал през земите на дентелетите и ги разграбил (Livy 40. 22).

Най-много сведения за тях имаме от I в. пр. Хр. По време на Съюзническата война (90-88 г. пр. Хр.)¹⁷ дентелетите са отбелязани като римски съюзници, помогнали за усмиряването на разбунтувалата се провинция Македония (Cicero in Pison 84). Само три години по-късно обаче дентелетите, заедно с дарданците и медите участват в голямо въстание против римската власт¹⁸ и се наложило лично консулт Сула да поведе римските легиони и да потуши въстанието.

По времето на походите на Марк Лициний Крас (29-28 г. пр. Хр.) дентелетите отново подпомагат римските войски при преминаването им през техните земи (Cass. Dio. 51. 23-25). Тук е засвидетелстван и единственият ни известен техен династ, а именно цар Ситас, който бил сляп. Тринадесет години по-късно отново Дион Касий съобщава, че дентелетите и скордиските изненадващо нападнали и разорили провинция Македония. Това е и последното сведение за дентелетите с конкретен исторически характер¹⁹.

В заключение ще отбележа, че дентелетите са били както римски съюзници, така и техни яростни противници. Това е поредното доказателство за непокорността пред чуждата власт на един горд народ, каквито без съмнение са били всички тракийски племена.

¹⁶ Делев 2013, стр. 369-370

¹⁷ Война на Рим срещу италийските му съюзници

¹⁸ Делев 2013, стр. 370

¹⁹ Делев 2013, стр. 371

Библиография:

1. Cicero, Pison 84
2. Cassius Dio, 51. 23-25
3. Hecatei fr. 177
4. Livy 40. 21-22
5. Polybius 23. 8
6. Геров 1961: Б. Геров, Проучвания върху западнотракийските земи през римско време – В: Годишник на Софийски университет, Философски факултет 54/3, С., 1961, 153-407
7. Делев 2013: П. Делев, За дентелетите и стратегия дентелетика в сборник в памет на академик Д. П. Димитров, С., 2013, 367-377

На петия ден студентите посетиха с. Полето, където разгледаха местния храм, тракийските могили и римския път, който бе обрасъл в тръни. Те бяха придружени от заместник-кмета Евгения Георгиева. В Брежани пък посетиха местния храм „Св. Димитър”, за чиято история беседа бе подготвила Антония Станкова. На базата на обход студентите Марио

Филипов, Кристиан Ковачев, Александър Златанов и Антония Станкова регистрираха, че текущият храм, въздигнат в 40-те години на XIX в., е възникнал на основата на по-стар храм. В селото бяха посетени оброчищата „Св. Тодор” и „Св. Илия”, където през Средновековието имало християнски храмове – според местното население. След това се отправиха към с.

Ракитна, където посетиха оброчището „Св. Илия” и посетиха мястото, докъдето са стигнали руските войски през 1878 г. в хода на руско-турската освободителна за българите война. След това студентите, придружавани и от кмета на с. Мечкул Христо Димитров, посетиха храма на с. Мечкул, където разгледаха стенописите от XIX в.

На шестия ден експедицията бе закрыта там, откъдето започна – в конферентната зала на Общинска администрация – Симитли.

На 14 ноември 2014 г. бе открита временна изложба в Регионалния исторически музей – Благоевград, където бяха изложени *експонатите*, открити по време на експедицията – учебна карта на Поморския район, военни документи, военен бележник, керамика и др.

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ” – ГР.
БЛАГОЕВГРАД**

ОБЩИНСКА АДМИНИСТРАЦИЯ – СИМИТЛИ

**НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ
„ОБЩИНА СИМИТЛИ – МИНАЛО, НАСТОЯЩЕ И БЪДЕЩЕ”**

1 МАРТ 2014 Г.

СИМИТЛИ

ДОКЛАДИ НА УЧАСТНИЦИТЕ

На 1 март 2014 г. в Симитли – в конферентната зала на Общинската администрация, се проведе научна конференция на тема „Община Симитли – минало, настояще и бъдеще” с участието на студенти, изследователи, граждани, общински служители - съответно от Югозападен университет, Софийски университет, Университета по библиотекознание и информационни технологии, Неврокопска митрополия, Регионален исторически музей-Благоевград, Общинска администрация-Симитли, Читалище „Св. Климент Охридски” – гр. Симитли.

Докладите, изнесени по време на конференцията и публикувани в този сборник, имат разнообразна информация, засягаща историята, настоящето (което след известно време ще се превърне в история) и бъдещето (което след известно време ще се превърне в настояще).

Сборникът е под редакцията на д-р Кирил Алексиев (Регионален исторически музей-Благоевград) и Борислава Балиова (Филологически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски”). Намесите и бележките са главно при техническото оформяне. Тезите и идеите са изцяло отговорност на авторите. Съставителите и редакторите благодарят и на уредника на отдел „Българските земи през XV – началото на XX в.” в Регионалния исторически музей в Благоевград Елена Александрова за съветите при техническото оформяне на самия сборник.

Конференцията в снимки

Раннонеолитното селище при с. Брежани, м. Равен

Д-р Малгожата Гребска-Кулова и Илия Кулов

Регионален исторически музей – Благоевград

Територията на Община Симитли е сравнително слабо позната по отношение на археологически обекти, никога не е била предмет на системни теренни археологически проучвания, а известните ни обекти са случайно открити. Това е средновековната крепост в м. *Градище* (Обр. 1) над квартал Горно Ораново в Симитли (Дремсизова-Нелчинова 1987, 116). В землището на Крупник са регистрирани късноантична и средновековна крепост в м. *Градището*, калдъръмен път, водещ до крепостта в м. *Строманов рид* и *Побученик*, късноантично селище и средновековен некропол в източната част на селото, късноантична гробница в м. *Св. Георги* (Дремсизова-Нелчинова 1987, 79-80). През 1985 г. Юлия Божинова от Регионалния исторически музей в Благоевград е проучила античен некропол в м. *Беглика*, край с. Крупник (Бозинова 1986), а през 1988 г. тя е проучила част от римска вила, намираща се в източния край на Крупник (Бозинова 1989). Вилата беше случайно намерена по време на строителните работи. При обхождане на терена в землището на Крупник Божинова е регистрирала няколко селища от римската епоха в местностите *Добриново*, *Извор*, *Гроздовец*, *Костови* и *Дрене*, от които селището в м. *Дрене* е най-голямо, с видими останки от големи каменни постройки. Тя е регистрирала правоъгълни помещения в местностите *Зидище* и *Мандалевица* по стръмните склонове на Малешевска планина, при входа на Кресненското дефиле, свързани с крепостта в *Градището* (Бозинова 2003, 45-47). През 1992 г. по време на прокарване на газопровода за Гърция в землището на с. Полето, в местността *Лъжови ниви*, бяха разкрити пещ за строителни материали, пещ за печене на вар и чешма от античната епоха, проучени от Илия Кулов от Регионалния исторически музей в Благоевград (Кулов 2007). Трябва да се отбележи, че в непосредствена близост до този комплекс се намира т. нар. *римски път*, а на 1 км. в източна посока селище и надгробна могила от същия период (Дремсизова-Нелчинова 1987, 79-80). Случайно са открити два обекта от къснобронзовата епоха: в м. *Въртошките* на север от гр. Симитли и м. *Момини гърди* край кв. Ораново, както и късноантично селище, източно от този квартал. Единствени системни теренни

археологически издирвания са извършени през 2012 г. в землищата на с. Мечкул и с. Сенокос в рамките на проект ARCITEC на Нов български университет, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ (Кулов и др. 2013). По време на обходите са регистрирани два обекта в с. Мечкул: антично селище в м. *Ширилата* (Обр. 2) и култово място и селище от късната бронзова епоха и Античността в м. *Св. Мина*, а в с. Сенокос е регистрирана антична крепост в м. *Градище* и калдъръмен път - т.нар. *римски път*, в подножието на крепостта. В с. Брежани през 70-те години на XX в. случайно беше открит античен некропол, проучен от Цветана Ангелова и Борис Цветков от Историческия музей в Благоевград. В покрайнините на това село - в м. *Равен*, беше регистриран праисторически обект. Намерените фрагменти керамика с бяла рисунка определят датировката на селището – ранния неолит (първата половина на VI хил. пр. Хр.) (Grebska-Kulowa 1998, 149). Засега това е единственото известно праисторическо селище на територия на Община Симитли.

Ранният неолит е свързан с появата на земеделието и опитомяването на няколко вида животни (козата, овцата, говедото и свинята). Земеделието първоначално започва да се развива в Близкия Изток и Мала Азия (дн. Турция) още през VIII хил. пр. Хр. През втората половина на VII хил. пр. Хр. земеделците преминават на Балканите. Оттук постепенно се преместват на север, използвайки естествените проходи и основно долините на големите реки като Марица, Места, Струма и Вардар. Предполага се, че в резултат на тези миграционни процеси е възникнало раннонеолитното селище в Брежани, *Равен*.

Това селище предизвиква голям интерес поради няколко причини. Преди всичко - необичайното му разположение. То се намира в закътано и трудно достъпно даже и сега място, високо в северните части на Пирин, на 618 м. надморската височина (Обр. 3). Защо именно тук първите земеделци, появили се в региона, решили да се заселят? Откъде са дошли и какъв е бил поминъкът на обитателите на това селище? Околният терен не предоставя много удобни за земеделие места, а и климатът на тази надморска височина е значително по-суров отколкото в долината на река Струма.

През 2009 г. стартира проект „Неолитизацията в долината на река Струма (Югозападна България)“ по Програма „РИЛА“ 2009-2010 г. на Фонд „Научни изследвания“ за двустранно сътрудничество между България и Франция. От българската

страна участват специалисти от Регионален исторически музей-Благоевград, а от френската страна специалисти от Института по етнология и археология – „Къща Рене Жинуве” в Нантер (покрайнините на Париж). Целта на проекта е да се възстановят процесите, съпътстващи появата и разпространението на земеделието по долината на р. Струма. Според съществуващите теории, долината на р. Струма е била основен фактор в разпространението на земеделието на Балканите, а оттам и в Централна Европа.

В рамките на този проект през юли 2009 г. бяха извършени археологически проучвания на раннонеолитното селище край **с. Брежани, м. Равен**, ръководени от д-р Малгожата Гребска-Кулова и Илия Кулов от Регионален исторически музей –Благоевград (Гребска-Кулова, Кулов 2010). На обекта бяха използвани работници от Бюрото по труда от с. Брежани и студенти от Югозападния университет „Неофит Рилски”. Съдействие през цялото време ни оказваше и кметът на село Брежани Благой Стефанов (Обр. 4).

Направени бяха два сондажа, разположени на 60 м. разстояние един от друг.

Сондаж 1 има размери 5 x 5 м. и е заложен в западната част на терасата. В процеса на работа, имайки предвид сложността на ситуацията, размерите му бяха ограничени до 2 x 5 м. Дебелината на културния пласт достига до 1,80 м. На това място, на повърхността бяха открити изключително много фрагменти мазилки (фрагменти от опожарена глинобитна стена). След сваляне на орницата, която е с дебелината от 10 до 20 см., се появиха големи фрагменти мазилки (Обр. 5). Те оформят компактен пласт, който покрива почти цялата източна половина на квадрата. Голяма част от тях са много добре запазени и имат вид на плочи с дебелината до 30 см. До северния профил в западната им периферия, плочите приключват рязко и оформят много ясна линия с посока СИ/ЮЗ. Южната страна също сравнително добре личи, макар да не е толкова изразителна. Двете линии очертават граници и ориентация на къща. Най-вероятно тук попаднахме на ЮЗ ъгъл от къща, ориентирана в посока СИ/ЮЗ. При вдигане на плочите се установи наличие на отпечатащи от цепени колове от вътрешната страна. В западната част на квадрата още на две места се разкриха концентрации от мазилки. Те принадлежат към същия опожарен хоризонт и вероятно са рушивините от втора къща. Под мазилките, на няколко места се разкриха фини пластове от жълтеникава, много сбита пръст с дебелина 2 см. Вероятно подът на къщата е многократно подравняван. Върху един от тях е намерен хаван, а на по-ниско ниво се разкри голяма концентрация от керамични фрагменти, от които успяхме да

възстановим 8 почти цели съда (обр. 6). На 1,80 м. дълбочина в северната част на сондажа се стигна до материка, докато в южната част на изкопа има вкопаване с дълбочина 40 см.

Сондаж 2 е с размери 3 x 3 м. и е ориентиран по посоките на света. В този сондаж културният пласт стига до 2,20 м., а с вкопаните структури достига до 2,80 м. Тук са установени два опожарени хоризонта. Веднага под хумусен пласт, който е с дебелина около 25 см., се разкриха силно изгоряли мазилки. Около тях пръста е черна, силно наситена с мазилков прах, а на места има и петна с пясък. След сваляне на 20 см. от този пласт много добре се очертават две петна, почти с идеална кръгла форма. Едното от тях е до южния профил и е запълнено с големи парчета отухлени мазилки и два хромелни камъка в наклонено положение. На дъното на тази мазилкова яма са подредени няколко камъка и голям фрагмент от съд хранилище. Без съмнение се касае за същия опожарен хоризонт, разкрит в сондаж 1. Следва пласт от около 1 м. слабо наситени с археологически материал, който най-вероятно отразява стратиграфски хиатус (прекъсване на живота в селището). След този пласт на дълбочината 1,80 м. започват деструкции от втори опожарен хоризонт и стигат до 2,20 м. дълбочина. Те се изразяват чрез пространства, покрити с мазилки и наситена черна пръст. Под тези рушевини се разкриха фундаменти на къща под формата на траншеи с дупки от колове вътре (Обр. 7).

Проучванията ясно показват съществуване на две раннонеолитни селища в *Равен*. По-ранното селище се намира в източната част на терасата и следите му са регистрирани само в сондаж 2. Това селище загива от силен пожар. След известно прекъсване е основано второ селище, което се простира върху значително по-голяма площ и е регистрирано в двата сондажа. Това селище също загива от пожар и това място никога повече не е било заселено.

Тези наблюдения се потвърждават от геомагнитни измервания, направени през 2010 г. от Петър Зидаров (Нов български университет) в рамките на проект ARCITEC (Гребска-Кулов, Зидаров 2011). Магнитните аномалии показват съществуване на няколко пръстена, заобикалящи петна със силни магнитни аномалии (рушевини на опожарени къщи) (Обр. 8). Един пръстен с позитивни магнитни аномалии (червена линия) е уловим само в една малка част в североизточния край от терасата. Той може да обозначава насип (вал), заобикалял първото най-ранно селище. Другите пръстени са уловими в южната част на обекта. Те имат значително по-голям диаметър от първия и вероятно представляват

ровове (тъмносини) и валове (червени), обграждащи второто по-късно селище. Видимо е, че северната част на това селище е изчезнала в резултат на силни ерозионни процеси. Вътре в така обграденото пространство има множество концентрации от силни аномалии (рушевините от къщи) с централно празно пространство. Това може би означава централен, незастроен площад в селището, което би свидетелствало за съществуване на предварителен план на застрояване. Този анализ на геомагнитни аномалии е необходимо да се провери чрез системни археологически проучвания върху по-голяма площ.

Къщите от по-ранното селище са изградени в традиционна за Балканите техника с колове, плет и кал. Коловете с диаметър до 25 см. са поставени във фундационни траншеи с ширина 0,30 м., ориентирани ЮИ/СЗ или И/З. В по-късното селище се появява друга техника за построяване на стените, чрез използване на цепени колове, които са били обмазвани от външната страна с пласт глина, дебел около 30 см. Тази техника не е много типична, но е регистрирана вече в няколко раннонеолитни селища в долината на реките Струма (Илинденци) и Вардар (Маджари).

Керамиката, открита в двата сондажа, се характеризира с бяла рисунка и абстрактни мотиви. Те украсяват биконични съдове с три или четириделни столчета, понякога с кръгла вдлъбнатина от вътрешната страна. Тази керамика е характерна за раннонеолитните селища в долината на Горна Струма и развивалата се там *Група Гълъбник*. Значително по-малобройна в Брежани е керамиката, типична за раннонеолитните селища на юг от Кресненското дефиле (Ковачево и Илинденци). Интересна находка представлява съд с три стени и украса от широки канелюри, оформящи меандровиден орнамент. Съдове със сходна орнаментация са намерени в Ковачево, Ваксево, Ябълково и Маджари (Република Македония) и са характерни за късната фаза на ранния неолит. От това става ясно, че в Брежани намираме елементи, характерни за втората фаза на ранния неолит, и даже за финалната му фаза, към което сочат и малкото керамични фрагменти с канелюрена украса.

Представените аргументи отнасят Брежани към втората фаза на ранния неолит, когато в Горна Струма е съществувала вече култура *Старчево*. Това показва, че *Група Гълъбник* в по-късната фаза на ранния неолит се развила в южна посока и достигнала до Кресненското дефиле. Може би носителите на тази културна група са се преместили на юг под натиска на новата култура *Старчево*, появила се в Горна Струма. По такъв начин е

било основано раннеолитното селище при село Брежани. Мястото не е много подходящо за земеделие, но има стратегическа позиция, защото е на кръстопът между две големи долини на реките Струма и Места.

Резултатите от проучвания на раннеолитното селище при с. Брежани допринасят за изясняване на културните процеси в долината на р. Струма през ранния неолит и показват, че ситуацията е била много сложна.

Процесът на неолитизация на този регион е бил сложен, разнопосочен и продължителен (Гребска-Кулова 2008). В никакъв случай не става дума само за предвижване от юг на север, но и обратно от север на юг, а най-вероятно имало и миграции от запад на изток, както и от изток към запад. Археологическите данни показват, че Симитлийската котловина е била заселена или неолитизирана сравнително късно, в края на ранния неолит в резултат на предвижвания на хора от север на юг. Изглежда, че тясното гърло на р. Струма в Кресненското дефиле все пак е било сериозна географска бариера при осъществяване на този процес, забавяло го и намалявало силата му.

Раннеолитното селище Брежани, *Равен* има голям потенциал за широкомащабни археологически проучвания. Съществуването на рушевините от двете силно опожарени селища дава голяма надежда за намиране на многобройни находки (покъщнина на бягащи хора), реконструкция на планиграфия на двете селища с централен площад и къщи около него и уникална оградаща конструкция от ровове и валове.

Библиография:

Божинова 1986: *Божинова, Ю.* Спасителни разкопки на антична сграда в с. Крупник, Благоевградски окръг. – В: Археологически открития и разкопки през 1985 г. Велико Търново 1986, 98.

Божинова 1989: *Божинова, Ю.* Римски некропол в м. Беглика, с. Крупник, Софийска област. – В: Археологически открития и разкопки през 1988 г. Кърджали, 1989, 90.

Божинова 2003: *Божинова, Ю.* Нови данни за поселищния живот по долината на Средна Струма през античността. – В: Исторически музей Благоевград. Известия, III, 2003, 43-49.

Гребска-Кулова 2008: *Гребска-Кулова, М.* Раннонеолитната култура в долината на Средна Струма, Югозападна България. – В: М. Гюрова (ред.). Праисторически проучвания в България: нови предизвикателства. София, 2008, 56-65.

Гребска-Кулова, Зидаров 2011: *Гребска-Кулова, М., П. Зидаров.* Недеструктивно теренно проучване на раннонеолитно селище в местността „Равен” край село Брежани, община Симитли – В: Археологически открития и разкопки през 2010 г. Sofia, 2011, 41-43.

Гребска-Кулова, Кулов 2010: *Гребска-Кулова, М., Ил. Кулов.* Раннонеолитното селище при с. Брежани-Равен. – В: Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 42-44.

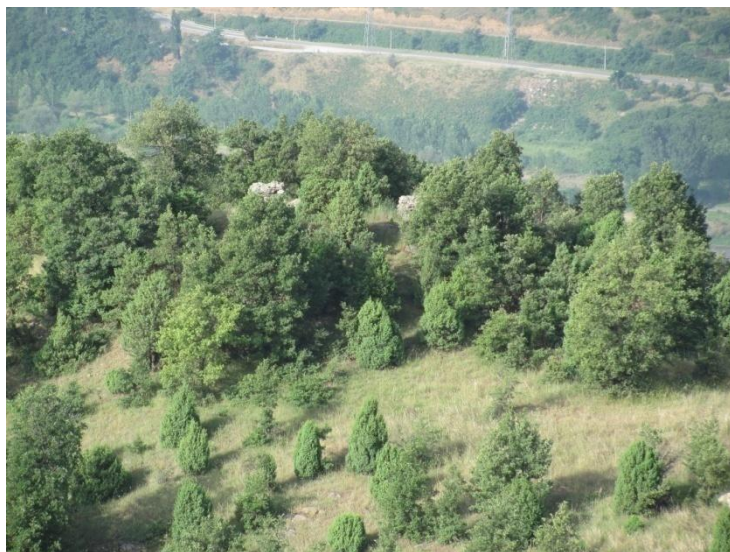
Дремсизова-Нелчинова 1987: *Дремсизова-Нелчинова, Ц.* Археологически паметници в Благоевградски окръг. София, 1987.

Кулов 2007: *Кулов, Ил.* Античен производствен център край Полето община Симитли. – В: Археология, 2007, 1-4, 132-142.

Кулов и др. 2013: *Кулов, Ил., М. Гребска-Кулова, Б. Атанасов, Б. Думанов, Ж. Узунов, Д. Гърбов, В. Петков, В. Герчева, И. Димитрова, М. Златков, К. Чукалев, С. Танева, Е. Илиева.* Издирвания на археологически обекти в общини Кресна и Симитли. – В: Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2010, 543-545.

Grebska-Kulowa 1998: *Grebska-Kulowa, M.* Le Néolithique Ancien dans la Moyenne Vallée de la Struma (Strymon), Bulgarie Sud-Occidentale. – In : M. Otte (ed.). Préhistoire d'Anatolie. Genèse de deux mondes. EURAL 85. Liège, 1998, 143-158.

Обр. 1

Обр. 2

Обр. 3

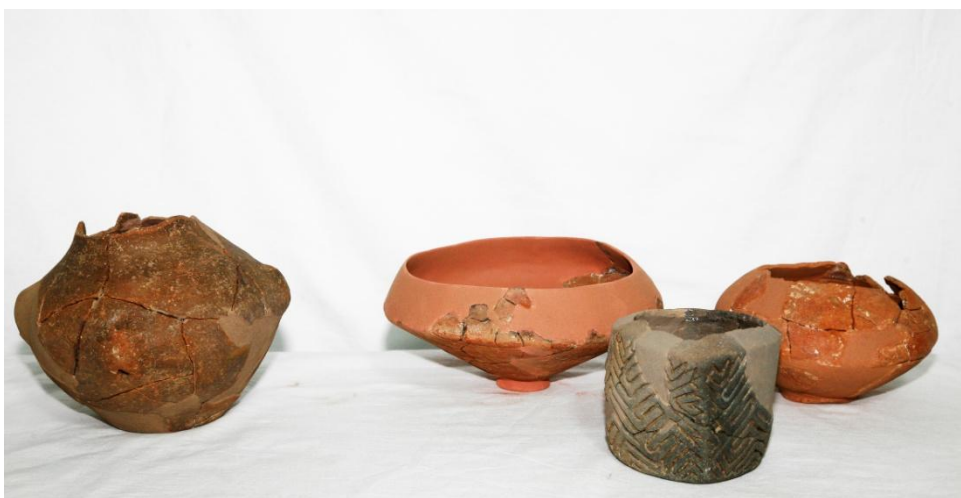
Обр. 4

Обр. 5

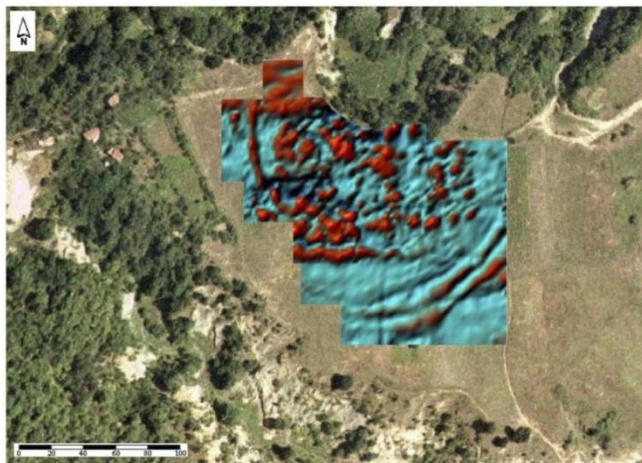
Обр. 6

Обр. 7

Обр. 8

Скалните светилища и култът към Слънцебога

Проф. д. и. н. Валерия Фол

*Институт за научни изследвания, организация, управление и защита на
културно-историческото наследство към Университета за библиотекознание
и информационни технологии*

На 1 март 2014 г. се навършват 8 години от преминаването в Отвѣд на проф. д. и. н. Александър Фол. Нему посвещавам този доклад, тъй като той, измежду многото проблемни кръгове, които формулира и някои от тях подробно разработи, постави въпроса за интердисциплинарни изследвания на скалните светилища и ги свърза с устния/тракийския орфизъм като места за отдаване на почит към Слънцебога.

Писмените сведения за почит към Слънцебога от траките са малобройни. Най-известните и коментирани текстове са на Софокъл, Есхил, Тит Ливий и Макробий.²⁰ Схолион към „Илиада“ съобщава, че древногръцкият поет Софокъл написал „Хелиос, ти най-почитано божество от конелюбивите траки“²¹, т. е. внушава, че светилото е почитано като свещена сила.²² Един запазен фрагмент от „Басариди“ на Есхил²³ описва обредност в чест на Хелиос на планински връх. Текстът съобщава, че Орфей е ставал преди изгрева на слънцето и се е изкачвал на върха на планината Пангей, за да посрещне пръв светилото, припявайки в съпровод на лира. В същата планина Еврипид²⁴ локализира пещерата, в

²⁰ *Schol.* II. XIII 705 = *Soph.* Fr. 523 Nauck², превод у ИТТ I:99 – Ал. Фол 2002: 48 коментара различеното „σέβας σέλας“ като „орфическо виждане за Хелиос – източник на свещена сила, която буди страхопочитание“; *Aesch.* Fr. 83, превод в ИИТ I: 87; *Eur.* Rhes. 882-922 Murray – Този текст е в основата на хипотезата на Perdrizet 1910, че Пангей е свещена Дионисова планина; *Tit. Liv.* 40.22.7 Muller; *Macrob.* Sat. I. 11 Willis – виж анализ на текста у Фол 1994: 284 и 102-105; *Alex. Polyh.* Phrygiaca (?) = *Macrob.* Sat. I. 18, 11 Willis = FGr Hist. III A 273 F 103 = Фол 1986: 26 и Фол 1994: 102-105

²¹ *Schol.* II. XIII 705 = *Soph.* Fr. 523 Nauck², превод у ИТТ I:99

²² Ал. Фол 2002: 48 коментара различеното σέβας σέλας като „орфическо виждане за Хелиос – източник на свещена сила, която буди страхопочитание“

²³ *Aesch.* Fr. 83, превод в ИИТ I:87.

²⁴ *Eur.* Rhes. 882-922 Murray.

която антроподемонът Резос съобщава на вярващите волята на бога Дионис. Този текст е в основата на хипотезата на П. Пердризе²⁵, че Пангей е свещена Дионисова планина. Като добавим към тези два текста и изображенията на Орфей в елинската вазопис²⁶, в които певецът е представян седнал на скален връх с лира и заобиколен от тракийски воители, става ясно, че идеята за извършване на обред с възпяване на изгряващия Слънцебог на скален връх е отъждествявана от елините с тракийската обредност.

Както казах по-горе, за почит към светилото в Тракия, наричано и Хелиос, разказва Тит Ливий по повод похода на Филип V в Тракия през втората половина на юли 181 г. пр. Хр.²⁷ Текстът изрично споменава, че Филип е бил на святото място, когато изгрява Сириус, за да отдаде почит на звездата-куче и да жертвопринесе на Зевс и Хелиос.²⁸ Македонският владетел е предприел рискованото пътуване, за да въздаде на Слънцебога, когато изгрява едновременно със Сириус, т. е. по време на Горещниците. Идентификацията на планината със светилище на връх, където се изкачил царят, въобще не е сигурна. Тя се люшка от Етрополския Балкан, Централна Средна гора, през различни райони на Родопите до Пирин и Родопите.²⁹ Рила, включително и южният ѝ дял, е отхвърляна като възможност заради „алпийския” пейзаж, тъй като в текста се говори за горите, през които преминал царят, за да се качи на върха, и несигурностите при идентифицирането на пътя.³⁰ Южна Рила тепърва ще разкрива тайните си, тъй като не е изследвана за високопланински и скални светилища, нито за мегалити. Обръщам внимание, че тази част на планината не е с алпийски пейзаж, а покрита с разнообразни гори и високопланински пасища. Показателно е, че склоновете на връх с височина почти 2 000 м. и самият връх в района на хижа „Трещеник” край гр. Якоруда са осеяни с повече от тридесетина мегалитни олтара, един от които с изображение, което е идентично с тези на звезда от торевтиката и монетите. До олтара на самия връх в плоска скала е издълбано

²⁵ Perdrizet 1910.

²⁶ Desbals 1997, vol. II: №№ 1-92 описание и анализ на сцените с Орфей в атическата и апулийската вазопис.

²⁷ Tit. Liv. 40.22.7 Muller.

²⁸ За Хелиос, който е Сабазий у траките и Зевс у фригите вж. Фол 1994: 284 и 102-105 с анализ на текста и на Macrobian Sat. I. 11 Willis

²⁹ Последно Христов 2003 с предходната лит.

³⁰ Фол 1986: 96 не свързва светилището с конкретен връх в Рило-Родопския масив, а предпазливо уточнява, че Филип V се е прехвърлил от долината на Струма в долината на Места.

изображение, което по всяка вероятност е слънчев часовник и в близост се виждат основите на три вероятно кръгли сгради.³¹

В първата книга на съчинението си *Сатурналии*, писано между 80-те години на IV и началото на V в. сл. Хр., неоплатоникът Макробий изрично говори за дуалния образ на тракийския бог – през деня Слънце, през нощта – Огън.³² Той се опитва да се противопостави на все по-силния християнски еднообразен монотеизъм, всепроникващата сила и всебожието на Хелиос. Макробий обяснява, че в Тракия, на върха Зилмисос, се намира светилище с кръгла форма, чийто покрив е с отвор в средата. По време на свещенодействията Слънцето се нарича Аполон, когато е в горната полусфера, т. е. през деня, и Дионис, когато е в долната полусфера. За Макробий Аполон и Дионис са двата образа на тракийския Сабазий, богът, който възплъщава единството на двете начала в Космоса – соларното (слънчевото) и хтоничното (земното). Дали споменатите от Тит Ливий, Макробий и Херодот³³ светилища са едно и също, е трудно да се каже. Осеяният с мегалитни олтари връх в района на хижа „Трещеник“ провокира да се търсят отговори и в Южна Рила.

В доклада няма да се спирам на светлината и мрака в тракийската религиозност, само ще отбележа, че опозицията светлина и мрак е и равнозначна в опозицията изток – запад, изгрев – залез, ден – нощ, живот – смърт. Светлината и тъмнината (мракът) са универсални категории в свещените текстове, архитектурата, свещените пространства и обредните практики (включително посветителните) на различните религиозни системи. Заради тази универсалност те се превръщат в синоними на бинарните опозиции знание – незнание, посветеност във вярата и непосветеност в нея, в морален, етически и социален ориентир³⁴, същевременно и в ориентир в свещените територии и постройки, в които се

³¹ Светилището е документирано и описано по проект Net Heritage на Института по балканистика с Център по тракология и се подготвя за печат.

³² Alex. Polyh. Phrugiaca (?) = Macrobr. Sat. I. 18, 11 Willis = FG. Hist. III A 273 F 103 = Фол 1986: 26 = Фол 1994: 102-105

³³ Hdt. 7. 111. 1-2 Legrand/Feix.

³⁴ Вж. философското осмисляне на светлината и мрака в *Plat. Resp.* VII. 514A-521B сравнява тъмнината на пещерата с непосветеността, необразоваността. Посветените знаят за царството, неосветено от светлина. *Procl. Rem rubl.* 12. 287-96 – изкачване на затворника от мрака на пещерата, в светлината е изкачване на

извършва обредност. Интерпретирането на светлината и тъмнината в сакрални обекти в конкретна културно-историческа среда подпомага разбирането на специфичната обредност, извършвана в тях. Тази проблематика се изследва обстойно в различни литературни и нелитературни култури.³⁵ В случая е важно, че тракийската обредност-вяра в Слънцебога, изповядвана във високопланински/скални светилища, е основа за философско-теологическите разсъждения на Макробий, което ще рече, че в периода, в който пише, е все още мощна и клони към монотеизъм.

Цитирана литература

- ИИТ I:** Извори за историята на Тракия и Траките. Том I. София: ИТ – БАН, 1981.
- Фол, Ал. 1986:** Тракийският орфизъм. София.
- Фол, Ал. 1994:** Тракийският Дионис. Книга втора: Сабазий. София.
- Фол, Ал. 2002:** *Тракийският Дионис. Книга трета: назоваване и вяра.* София.
- Фол, Ал. 2004:** *Orphica Magica I.* София.
- Христов, Ив. 2003:** *Христов, Ив. Походът на Филип V в планините на Тракия през 181 г. пр. Хр. – Епохи. Историческо списание,* Велико Търново: 171-179.
- Шопова, И. 2003:** Свещената посока в Тракия. – *История 5:* 35 – 37.
- Boutsikas, E. 2007:** *Astronomy and Ancient Greek Cult: An Application of Archaeoastronomy to Greek Religious Architecture, Cosmologies and Landscapes.* PhD Thesis – http://www.academia.edu/Papers/in/Ancient_History?page=3 – 18. 04. 2012.
- Dieleman, J. 2005:** *Priests, Tongues, and Rites. The London-Leiden Magical Manuscripts and Translation in Egyptian Ritual (100–300 CE.* Leiden – Boston.

душата в царството на разума и доброто; *Eur.* IT 811-817 слънцето сменя курса си ужасено от престъплението на Танталидите

³⁵ Някои примери в тази насока вж. у Yadin, Y. 1962; Meyer – Smith 1994; Weightman 1996; Фол 2004; Dieleman 2005: 67, 74 п. 11 лит. за светлината в копските папируси, 153-157, 134 – Хелиос, който е светлина в магическите папируси; Boutsikas 2007; за слънчевата светлина и методите на археоастрономията вж. Polcaro, A. – V. F. Polcaro 2009; за свещените посоки в Тракия вж. Шопова 2003.

Meyer, M., R. Smith (Eds.) 1994: *Ancient Christian Magic: Coptic Texts of Ritual Power*. San Francisco.

Perdrizet, P. 1910: Cultes et mythes du Pangée. – *Annales de l'Est* 24-1. Paris–Nancy, 1910.

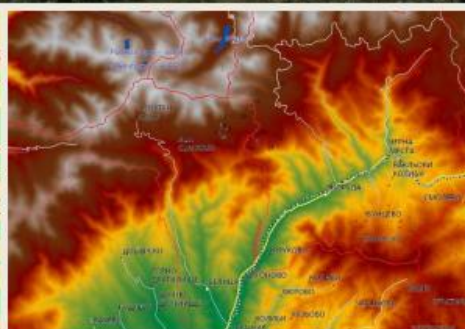
Polcaro, A., V.F. Polcaro. 2009: Man and sky: problems and methods of archaeoastronomy. - *Archeologia e Calcolatori* 20: 223-245.

Weightman, B. A. 1996: Sacred Landscapes and the Phenomenon of Light. - *Geographical Review*, Vol. 86, No. 1 (Jan., 1996), pp. 59-71.

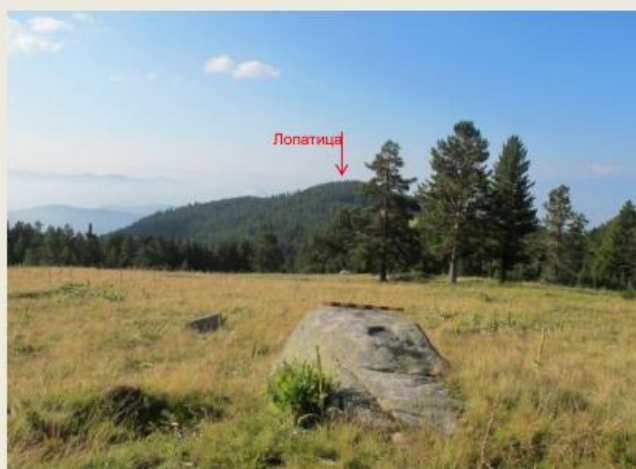
Yadin, Y. 1962: *The Scroll of the Sons of Light Against the Sons of Darkness* Oxford.

Светилищата Бабяк и Лопатица

Скални олтари по склона на
святилището Лопатица,
землището на гр. Якоруда

Духовна култура и късно възрожденско изкуство в църквата „Св. Димитър Солунски” в с. Падеш, Благоевградско

Елена Александрова

Регионален исторически музей-Благоевград

Християнският култ почита множество светци и мъченици, които със своята чудотворна сила покровителстват и предпазват вярващите миряни. В Югозападна България свети Димитър Солунски се ползва с особена почит, а иконографския му образ се изографисва като светец-войн. На култа към него са посветени и много храмове. Един от тях е основаният през 40-те години на XIX в. храм „Св. Димитър” в с. Брежани. Тази традиция продължава и след около половин век в с. Падеш, намиращо се на около 30 км. от Брежани. На един висок хълм е издигната църквата „Св. Димитър Солунски”.

Село Падеш се намира в Благоевградска община, разположено на 15 км. от областния център. Състои се от 13 населени местности. Разположено е в източните склонове на Влахина планина, с надморска височина 650 м. Климатът е преходно-континентален с изразено планинска влияние.³⁶

За първи път Падеш се споменава в регистър на джелепкешаните от 1576 г. и в документ от 1610 г.³⁷ В един миней, отпечатан в Москва през 1788 г. съществува приписка, която свидетелства, че през 1866 г. двама души от селото - Смилен Милошов и Гоше Петров - правят дарение на старата църква.³⁸ През различните епохи в селото има 13 църкви, които са разрушени от нашественици. В местността *Тролата* има останки от църква с три олтара, което доказва, че Падеш е било сравнително голямо селище с население, притежаващо висока духовна култура и материални възможности. През 1878 г. селото има около 180 къщи. В началото на 90-те години на XIX в. наброява 235 български

³⁶ Енциклопедия „Пирински край”. Т.2. Бл-д, 1999, с. 91; Цветанов, Н. Трудно е днес да се познае с. Падеш – Пиринско дело, № 118, 19 май 1976, с.4

³⁷ Енциклопедия...с.91

³⁸ Роячки, Ст. 100 години храм „Св. Димитър Солунски (Миротомиви)”. Бл-д, 2000, с. 3

къщи. През 1898 г. Васил Кънчов регистрира 1250 жители – българи, други етноси няма.³⁹ Той дава характеристика на планинските села в Джумайска кааза, към която спада и Падеш: „Планинските села са пръснати на голямо разстояние по върховищата. Къщите им са малки, състоящи се обикновено от една или две стаички... Покривът е керемиден, а на много места – сламен. Обикновено 10-15 къщи са събрани на едно място, наречено махала... Множество такива махали съставят селото. Главната му част се намира около църквата, където е и попвата къща... Поповете обикновено са учили грамота от бащите си, които също тъй са били попове. Освен тях почти никой друг не е знаел книга. Църкви има навсякъде. В някои големи села – даже по две.”⁴⁰

В местността Коновска чука също има останки от църква, строена през османския период, известна като „Св. Георги”. Върху руините ѝ е изграден по-късно параклис.⁴¹

В края на XIX в. едновременно с разрастване на селото, нарастват и духовните потребности на населението му. Сред по-заможните жители и най-вече интелигенцията в лицето на учителите се осъзнава нуждата от изграждане на нов, по-голям християнски храм. По инициатива на учителя Смилен Димитров Сейменски от с. Падеш, на 1 март 1892 г. е проведено събрание, на което местните жители решават да съградят нова църква. Историческите особености в развитието на Пиринския край след 1878 г. налагат тук да продължат битуването си възрожденските традиции, тъй като тази част от българската етническа територия остава в границите на Османската империя. Под претекст, че старата църква е разрушена, селяните успяват да издействат ферман за строежа ѝ от солунския валия. Ферманът под №588 се пази в Околийското управление на Горна Джумая (Благоевград) до 1912-1913 г., но по време на Балканската война се загубва.⁴²

В годините на османското владичество църквата остава тази институция, която да отстоява запазването на българската народност. След учредяването на Българската екзархия през 1870 г. и отхвърляне повсеместно в българските земи на гръцкото духовно

³⁹ Пак там, с.6; Кънчов, В. Македония. Етнография и статистика С., 1900, с. 191; Кънчов, В. Пътуване по долините на Струма, Места и Брегалница. С., 1894, с. 106-107; Регионален исторически музей-Благоевград (РИМ-Бл-д), 2.3/ 635 и 2.3/940

⁴⁰ Кънчов, В. Пътуване..., с.107

⁴¹ Енциклопедия...с.91

⁴² Роячки, Ст. Цит. съч., с.6; Териториален архив-Благоевград (ДА-Бл-д), Ф. 49К, оп. 1, а.е. 1, л. 30, 32

влияние, започва да се наблюдава засилено църковно строителство. В Горноджумайско българите успяват да наберат достатъчно средства и за художественото изграждане на своите храмове. Изписват се стените на много селски църкви: „Св. Йоан Предтеча” в с. Бистрица (1882 г.), „Св. Архангел Михаил” в съседното на Падеш с. Лешко (1889 г.), „Св. Архангел Михаил” в с. Селище (1889 г.), „Св. Димитър” в с. Марулево (1893 г.), „Св. Архангел Михаил” в с. Логодаж (1897 г.) и др.⁴³ В архитектурно отношение църквите, строени в годините на османското владичество, не се разграничават от общите тенденции в християнското култово строителство, тъй като господарите турци не разрешават на другите религии да строят храмове с високи кубета и камбанарии.⁴⁴

В продължение на шест години селяните от Падеш набират средства за градежа на новия православен храм. Обходени са селата Лешко, Селище, Логодаж, Бучино, Българчево, Тросково, Лисия, Бистрица и други, от където родолюбиви българи, всеки според възможностите си, дава своята *лепта* за благородното народно дело.⁴⁵ Едва на 19 октомври 1898 г. се поставя основният камък в присъствието на Неврокопския митрополит Иларион. Този акт се превръща във всенароден празник и на важността му се отдава нужното значение: „19-ий октомври 1898 год. с. Падеш – мирова черква... Явиха се първенците Мито Семен [Сейменски], Ат. Валеа, Стоица Ангелов, Кит. Джегур, Г. Иванов, Мито Бачи, Мито Чокара и Хр. Балабан... След като се прибраха постъпи се тъй: тури се на двора училищен една маса и се положи фермана и върху него иконата на Св. В. М. Димитрий и се почна поклон пред фермана и се целуна иконата, и всички пожертваха доброволни помощи за съграждането на черковната сграда...”.⁴⁶ При строежа на църквата „Св. Димитър” дават доброволна трудова повинност всички мъже в селото. За прехраната на майсторите-строители се грижи местното население, като всеки ден те се хранят в различни къщи. Жените и децата носят пясък и камъни от реката, за да подпомогнат градежа. След двегодишна усилена работа храмът е изграден. На 29

⁴³ Бакалова, Е. Апокалипсисът в църквата „Св. Йоан Предтеча” в с. Бистрица, Благоевградско – Проблеми на изкуството, №1, 1998; Василиев, Ас. Български възрожденски майстори. С., 1965, с. 68-69; Стойкова, М. Стенописи от църквата „Въведение Богородично” в Благоевград – Известия на ИМ-Благоевград. Т.2, Бл-д, 2001, с.110

⁴⁴ ДА-Бл-д, Ф. 742, оп. 1, а.е. 30, л. 76

⁴⁵ РИМ-Бл-д, 2.2/2632

⁴⁶ Пак там

септември 1900 г. жителите на Падеш изпращат писма с покана за освещаването му до архиерейския наместник в Горна Джумая, архиерейския наместник в Пехчево (днес в Република Македония), председателя на общинското управление в Мелник и други със следното съдържание: *„Усвещаването на новосъграждащата църква в с. Падеш – Горноджумайско ще стане на 26 октомври 1900 година от свети Неврокопски митрополит. Умолявате се да съобщите това на благочестивите християни в казата ви и да ги подкатите да посетят с присъствието си това тържество.“*⁴⁷

На 26 октомври 1900 г. Неврокопският митрополит Иларион освещава новия православен храм „Св. Димитър Солунски“ в Падеш. Този акт се превръща в едно от най-значимите събития за хората от региона. *„В Падеш се свикал народен събор... Дигнала се цялата околия на крак. И българският владика от Неврокоп иде новата черква да освети, Бога да възрадва, народа да разтуши... Събор се свил над селото през нощта, огньове се запалили, гайди и кавали засвирили и хора се залюлели...“* – отбелязва Антон Страшимиров.⁴⁸ На освещаването присъства и горноджумайският архиерейски наместник Аврам Младенов. В годините преди и по време на основаването на храма свещеник в Падеш е Стефан Стоименов, роден през 1861 г. и ръкоположен на 11 март 1892 г. в Цариград от Пловдивския митрополит Максим. Учи по църковнославянските книги, главно *Часослов*. Отслужва в енорията в продължение на почти 30 години. През 1920 г. му е определено месечно възнаграждение в размер на 300 лв.⁴⁹ Умира на 23 февруари 1923 г. и е погребан в двора на църквата.

За изграждането на храма „Св. Димитър Солунски“ по всяка вероятност спомага и намиращият се в близост и богат за времето си Тросковски манастир, с чиято материална подкрепа са построени църквите в съседните на Падеш села Лешко, Габрово и Дреново. Църквата в с. Лешко дори носи името „Св. Архангел Михаил“, подобно на манастира-спомоществувател.⁵⁰ Според османо-турски регистър от 1570-1572 г. Тросковският манастир спада към с. Падеш и се намира в мезрата Росоман.⁵¹ Може да се предположи, че

⁴⁷ Роячки, Ст. цит. съч., с. 6

⁴⁸ Страшимиров, А.Кръстьо Асенов. С., 1906, с.24-25; РИМ-Бл-д, 2.3/829

⁴⁹ ДА-Бл-д, Ф. 49К, оп.1, а.е. 1, л.8; Ф.198К, оп.1, а.е.29, л.4, 22-25, 87

⁵⁰ Хисарлъшка, Сп.Тросковският манастир – Векове, №2, 1988, с. 66

⁵¹ Енциклопедия...с.348

връзките с манастира не са едностранни. Поклонници от с. Тросково и съседните села редовно посещават манастира и правят дарения.

В непосредствена близост да църквата е първото училище в Падеш, основано около 1889 г., чиято сграда днес не съществува. Пръв учител е Христо Митев Сейменски. През 1932 г. училищното настоятелство с Протокол №11 предоставя тази стара сграда за ползване от църквата след извършване на ремонтни дейности.⁵²

Църквата „Св. Димитър” разполага и с имоти в селото – 59 декара ниви, от които по-късно на 16 март 1947 г. държавата отдава на търг.⁵³

Църквата е разположена на неголяма земна тераса, вписана в хълмист терен на 300 м., югоизточно от сегашната централна част на с. Падеш, в махалата Камбитска.⁵⁴ В прехода към черковния двор от запад пътят пресича останки от каменни редове, смесени с антична строителна керамика.

Първото впечатление за сградата е усещането за монументалност. След стръмно изкачване към двора, западната фасада внезапно изниква пред погледа. В основата на западната страна е неголяма засводена врата. От двете страни има два квадратни прозореца, високо над тях – два засводени малки прозорци. Преобладава гладка бяло измазана стена, която засилва монументалното усещане. Над входа неголяма камбанария допълва с обема си строгостта на силуета. Това усещане се изгражда и от петте малки прозорчета на северната и южната фасади, намиращи се почти под стрехата, оформена като плитък корниз, чиято строга хоризонтална доминанта се разнообразява от вълнообразната линия на керемидите. Към южната стена е изграден навес – притвор, поддържан от пет колони, свързани с декоративна арка, който предпазва малката южна врата, ползвана за ежедневна църковна служба. От тази врата по три стъпала надолу се влиза във вътрешността на храма.

Сградата е строена от ломен местен камък, речни камъни и сантрачи. В строително-техническо отношение е типична постройка от края на Възраждането, в духа на местните строителни традиции по долината на Средна Струма и Малешевиято. Измазана е с гладка бяла мазилка, подсилваща усещането за обемност и мащабност. Характерна особеност на

⁵² ДА-Бл-д, Ф. 238К, оп. 2, а.е. 12, л.1 (за 1932 г.)

⁵³ Пак там, л10

⁵⁴ ДА-Бл-д, Ф. 238К, оп. 2, а.е. 12, л.11; По данни на отец Кирил Бачев, с. Падеш

Падешката църква са двете камбани. По-голямата е изработена от майстор С. М. Рачков от с. Горно Броди, Серско. Другата камбана е изработена от друг леяр – Георги Д. Алексов също от с. Горно Броди, няколко години по-късно през 1907 г.⁵⁵

В архитектурен план църквата е трикорабна псевдобазилика. Вътрешността е разделена на три галерии от две редици от по пет носещи дървени колони, засводени в горния си край, завършващи с прости архитектурни капители. Колоните са обмазани и варосани. Цялата вътрешна част на сградата респектира посетителя с изчистения силует и белия цвят на мазилката. Това усещане се подсилва от стилно изработената мебел на църковните столове, амвона, балкона на женското отделение, владишкия трон и дървените свещници. Тук са използвани струговани, добре пропорционални колони от мура, допълнително оцветени при свещниците и владишкия трон. С полихромията от геометричен орнамент при амвона и балкона се създава едно ведро, оптимистично настроение. Таванът в трите галерии е дървен, като в средната има три осмоъгълни медальона с канонични живописни композиции. Към западната страна на трите колони има два балдахина със семпла украса, съответно на патрона на църквата „Св. Димитър” и „Св. Троица”.⁵⁶

Най-голямо внимание от вътрешната украса заслужава църковния иконостас и иконите му. Иконостасът е трипоясен, със сложен архитектурен силует. Погледнат в план е разделен на три крила. Средната част с олтарните двери е отстъпила от основната линия на около 1 м. назад, а най-лявата и най-дясната части на иконостаса са огънати навън. Вторият архитектурен ред на иконостаса излиза над първия с еркерна издатина, съответно третия ред излиза над втория. Трите реда умело са разчленени от ниши за иконите, завършващи с декоративни люнети. Отделните иконни клетки са разделени от струговани колони с простички пластични капители, а на най-горния ред – с резбовани райски птици-гълъби. Резбата е проста. Преобладава геометричния орнамент.

Впечатлява резбата на царските двери. Композицията е в духа на добрите образци на този вид иконостасна украса. Композицията е сложна плетеница от растителен орнамент и геометрични форми. В горния край се налагат зооморфните детайли на драконовите глави, бълващи клонки и цветя. Орнаментът оформя и три реда живописни

⁵⁵ Роячки, Ст. Цит.съч., с. 8

⁵⁶ Янев, Ат. Изкуствоведски анализ на терен

медальона с канонични изображения, като главни са овалите с *Благовещението*. Интересни са нишите в основата на дверите, където са изобразени старозаветните пророци. Орнаментът е достатъчно дълбоко резбован, но изпъстрения фон, оцветен в кобалтово синьо притъпява усещането за сложна пластичност. Позлатата приглушава силата на графичната линия. Като цяло полихромията на дверите добре компонира с останалата част от иконостаса и се налага като своеобразен център. Горната част от иконостаса завършва с триъгълен фронтон. Увенчан е с резбована венчилка, украсена с ажурна дърворезба и богато декориран резбован живописен надвенчилен кръст. Композицията на венчилката е сложна плетеница от растителен орнамент, геометрични елементи, медальони с иконите на св. Богородица и на Св. Йоан Богослов и зооморфни изображения на змейовете-пазители, добре вместени в правоъгълните полета. Надвенчилният кръст с Разпятието сполучливо завършва иконостасната стена. Пищната му украсена с ажурна резба композиция е активния елемент, открояващ се на фона на тъмния дървен таван. Полихромията на венчилката органично се връзва с останалата цветност на иконостаса. Тук доминира сиво-зеленикавата тоналност, като в изпъкналите части зографите майсторски са засилили един розов нюанс, който подсилва обема и пластичността. Цялостното внушение на иконостаса е за приглушено патинирано злато.

Интерес и предизвикателство за изследователите е вмъкването в иконостасната композиция на два змея, прилепени към основата на венчилката. Те са от потъмняло дърво и по всяка вероятност са части от иконостаса на по-стара черква. Основание за тази констатация е архаичния геометризиран силует на зооморфните изображения. Търсена е своеобразна приемственост на епохите и украсата. Интересни са примитивно изрязаното петле и стилизираното Евангелие от същата епоха, апликирани към венчилката. Вниманието заслужава прикачения надпис към венчилката, който гласи: „*Заплати Кръстъо Ат Валеа съ домъ и чада за телес. здр. и душ. спасение 1900 г. юл. 27*”.

Пъстротата на живописиста от трите иконни реда на иконостаса - *царският ред*, *празничните икони* от втория ред и *апостолският ред* допринасят за празничното, оптимистичното усещане на предолтарното пространство. Иконите от трите реда на иконостаса са дело поне на двама автори. Художникът на иконите от *царския ред* е носител на сложна, артистична чувствителност. В стилистиката на неговите изображения се вплитат наивитета, класическото иконописно звучене на каноничната икона и плахи

наченки на реализъм. Налице е опит за монументално решение на композициите, подсилено от рисунъчния силует на изобразените фигури и драпериите. Водещата характеристика обаче остава примитивна. В техническо отношение иконите са сръчно и чисто изработени, добре композирани в ярки, контрастни цветове – червено, оранжево, резедаво-зелено, кобалтово и ултрамариново синьо. Към всяка икона има интересен от познавателна гледна точка надпис с имената на дарителите. Иконата на Иисус Христос *„приложи Хр. Стойкова от с. Железница. Коста, Спасе, Велика, Мария, Настасия...1900 г.”*. Иконата на св. Неделя *„заплати Ст. Митев Олевци здом и чада”*. Иконата на св. Илия е поръчана от Гоше Милошов *„здом и чада”*. Иконата на св. Димитър *„заплати Янчо Стоянов Новоселски съ дом и чада, сеп. 13. 1900 г.”*. Иконата на св. Георги е заплатена от *„Иван Воденичаръ здом и чада”*.

Иконите от другите два реда – *празничните икони* и *апостолският ред*, се характеризират с по-различно ниво на рисувателните умения на художника. Особено видно е това в *празничните икони*. Тук определено водещ е примитивния, наивния стил на изображението. Лицата са схематични, типизирани, наивни. Появата на архитектурни елементи и среда е с наивистична перспектива. Цветовото решение, както и в *царския ред* залага на контраста, предимно в червено, синьо, зелено, оранжево. Като цяло може да се проследи една особена близост на иконните изображения с високите образци на иконописца на рода Молерови от Банско, ученици на които са зографите от църквата в с. Падеш.⁵⁷ По запазени сведения това са Димитър Сирлещов и Костадин Марунчев. По спомени, разказани пред Атанас Янев от резбаря Борис Зографов – внук на Д. Сирлещов и син на зографа и резбаря Минчо Д. Сирлещов, предците му, организирани в художествени колективи, наречени „тайфи”, сключват договори за цялостна украса на новострояща се църква. Това включва проектирането и изпълнението на украсата, грубата дърводелска работа, художествената резба и иконите. Основната работа се извършва в Банско, а монтажът и довършителните работи се извършват на място. Сложността и пищността на украсата зависят от финансовите възможности на поръчителя. Поради ограничените средства селата в Горноджумайско не договарят значителни поръчки.

Д. Сирлещов рисува през 1883 г. малките икони на църквата „Св. Димитър” в с. Бачево, Разложко, а през 1898 г. – в църквата „Св. Троица” в Банско. През 1890-1898 г.

⁵⁷ От същия

изписва стените на бобошевската църква „Св. Богородица”. По това време рисува и в другата бобошевска църква „Св. Илия”. Сирлещов работи още в църквите в селата Драгодан, Бураново, Цървише, Кюстендилско. Негово дело са част от стенописите в Благоевградската църква „Въведение Богородично”. Заедно с други бански зографи подготвя икони и за църквата в с. Стоймирово, Малешевско. Рисува и стенописи в частни домове. Въпреки дългогодишната си дейност обаче Д. Сирлещов не успява да достигне изкуството на първите майстори на Банската художествена школа. Липсата на дълбоко чувство за колорит личи навсякъде в неговите творби, при все че палитрата му е разнообразна.⁵⁸ Изображенията на Д. Сирлещов и К. Марунчев са с изразена несъразмерност, големи ръце, плоски лица и схематичност. Въпреки спада на професионалното ниво прави впечатление, че банските зографи от края на XIX - началото на XX в. продължават традициите на Школата – с любов се обръщат към природата. Включват архитектурни мотиви в дъното на пейзажа и правят опит за по-сложна организация на човешките фигури. Наблюдава се известен упадък в изображенията на ансамбъла поради многобройните поръчки, които трябва да изпълняват зографите в региона.⁵⁹ В техническо отношение се забелязва отдалечаване от творбите на Тома Вишанов – Молера и наследниците му Димитър и Симеон Молерови. Но безспорно Д. Сирлещов се опитва, доколкото му позволяват силите, да продължи стила на своите предци, което е показателно за устойчивостта на естетическите търсения на банските зографи.⁶⁰

Архитектурата и вътрешната декорация на църквата в с. Падеш, макар и непретенциозни, са хармонично цяло в синтеза на обеми, пространство, пластична украса с елементи на художествена резба, полихромията на иконостаса и иконните изображения, декоративния цветен ансамбъл от архитектурните елементи и детайли на храма и стилната стругована мебелировка. С тези си характеристики падешката църква се явява едно от

⁵⁸ Василиев, Ас. цит. съч., с.515, 518-521; Цончева, М. Българско Възраждане. Живопис и графика. С., 1962, с. 25

⁵⁹ Стойкова, М. Стенописи в църквата „Въведение Богородично” в Благоевград – Известия на ИМ-Благоевград. Т.2, Бл-д, 2001, 115

⁶⁰ От същата. Икони от църквата „Въведение Богородично” в Благоевград – Известия на ИМ-Благоевград. Т. 3. Бл-д, 2003, с. 255

последните съкровени търсения на църковно строителство и зографство в Пиринския край. Значим представител е на делото на късните бански резбари и зографи.

Църквата „Св. Димитър” не еднократно е посещавана от неврокопските митрополити. След митрополит Иларион, който я освещава, тук идват още митрополитите Макарий през 1920 г., 1922 г., 1924 г. и 1926 г.; Пимен – през 1957 г.; Натанаил – през 1999 г.⁶¹

Свещеници, отслужвали в с. Падеш още от времето преди и след построяването на църквата „Св. Димитър”, са отец Ангел от Бобошево, Димитър Въсенски от с. Лешко, Стоил Ников Хайдушки, ръкоположен във Велес от митрополит Генадий през 1872 г., Лазар Ив. Въков, ръкоположен през 1888 г. в гр. Мелник, Стефан Стоименов от с. Падеш, Христо Тошев от с. Железница, Георги Попхристов от с. Железница, Стоил Тодоров от с. Габрово, Тодор Попстоилов от с. Габрово, Стефан Ефтимов, ръкоположен от Неврокопския митрополит Макарий през 1929 г., Борис Стамболийски от с. Габрово, Васил Овчарски, ръкоположен през 1942 г. от Неврокопски митрополит Борис, Стефан Камбитов, ръкоположен за свещеник през 1948 г. за селата Сенокос и Мечкул, а от 1956 г. идва в Падеш, Марко П. Камбитов, ръкоположен през 1954 г. от Неврокопския митрополит Пимен и Кирил Бачев, ръкоположен в Банско през 1980 г. от митрополит Пимен.⁶²

През 1946 г. църковното настоятелство взема решение за извършване ремонт на църквата. За целта се определя граждански комитет, който да събира помощи от населението.⁶³

Църквата „Св. Димитър Солунски” в с. Падеш е декларирана с писмо пред НИПК от 10 ноември 1972 г. като художествен паметник от местно

⁶¹ Роячки, Ст. Цит. съч., с.11

⁶² Пак там, с. 12-13; ДА-Бл-д, Ф. 198К, оп.1, а.е.29, л. 87, Ф. 198К, оп.1, а.е. 55, л.72-74, Ф. 49К, оп.1, а.е. 1, л.24

⁶³ ДА-Бл-д, Ф. 238К, оп. 2, а.е.12, л.2, 5

значение.⁶⁴

Изграждането на черквата „Св. Димитър” в с. Падеш, Благоевградско е израз на духовните потребности на българите от югозападните български земи, останали под османска власт след 1878 г. Нейното художествено изграждане е плод на естетическите усещания на зографи от Банската художествена школа от края на XIX и началото на XX в., запазила последна възрожденските елементи в иконописта. Макар да не притежава статут на национален паметник на културата, тя впечатлява с безспорни художествени достойнства. Църквата буди интерес и като фактор в духовното развитие на населението от региона, тъй като в съседство е изградено училище и както на много места свещениците тук са били и учители.

⁶⁴ РИМ-Бл-д, Научен архив

Кратка история на Неврокопската епархия и нейните митрополити

Д-р Георги Величков

Югозападен университет „Неофит Рилски“

За българо-гръцките отношения по време на османското робство би могло да се каже много нещо. България губи както политическата си независимост, така и църковната. Вселенската патриаршия праща по българските земи гръцко духовенство. Очертават се и се оформят зли отношения между гърци и българи. Тук е мястото да се припомним хубавите думи на църковния историк Хр. Кодов: *„Тези факти в много случаи са верни. Но вярно е също тъй, че е имало и достойни гръцки архиепископи, които са бранели добре своето българско стадо, грижели се за него, помагали са дейно за градеж на български църкви, за добри свещеници, за набавяне на славянска книжнина и са спирали, доколкото е било възможно жестоките, противохристиянски и противобългарски набези, и пакости на мохамеданските завоеватели“*. (9, 18, 19).

Историята на Неврокопската епархия в далечното минало е твърде оскъдна. Основните извори са Светото Писание и Светото Предание. Според древното църковно предание, засвидетелствувано от Ориген (185-254 г.), от историците Евсевий Кесарийски (IV в.) и Сократ (V в.), след основаването на Църквата (33 г.), светите Апостоли си поделили чрез хвърляне на мисионерски жребий по-важните райони от тогавашния свят и се отправили към тях, за да ги огласят с евангелско-християнизаторско слово. Според проф. Т. Събев апостолската проповед твърде рано отекнала в редица центрове по южното крайбрежие на Европейския континент. Нейното начало е свързано с името на великия християнски мисионер св. ап. Павел и с делото на неговите непосредствени сътрудници и приемници (13, кн.7, 8).

В началото на 64 г. св. ап. Павел се отправил за Македония (1 Тим. 1:3) и Ахаия. От посланието му до Тит (3:12) се вижда, че искал да презимува в Никопол. Както пише проф. Т. Събев трудно е да се определи за кой Никопол става дума, тъй като в античната епоха имало няколко града под това име, в различни провинции. В тази връзка се лансира и хипотезата, че Никополис, за който споменава св. ап. Павел (Тит. 3:12) е идентичен с Nicopolis ad Nestum, разположен на левия бряг на р. Места, при днешния Долни Хисарлък

(Огняново), близо до Гоце Делчев (Неврокоп). Никополис ад Нестум е съществувал през I век. Той е отбелязан и на някои географски карти за мисионерските пътешествия на св. ап. Павел в най-авторитетни издания. Градът бил сравнително по-отдалечен от крайбрежието, но не и на огромно разстояние от мисионерския път на св. ап. Павел в Македония. Не е известно кой и кога е разпространил първоначално християнството в този град. (13, кн.7 и 8).

Още през апостолския век е имало християнска община с епископ (11, 27). Археологическите разкопки доказват това.

Редица църковни оброчища по поречието на Места (в гр. Банско, с. Обидим, с. Кремен) указват за традиционна, по-особено подчертана почит към св. ап. Павел. Огняновските минерални извори също са жалон-показатели, че градът, в който чувствал нужда да презимува св. ап. Павел, е могъл да бъде благоприятният в много отношения за апостола Никополис ад Нестум (13, кн. 7 и 8). Но според проф. Х. Гяуров (13, 7) и А. Каратанасис (5,40) по-приемливо се счита становището, че споменатият град в посланието до Тит е пристанището Никополис на югозападния бряг на Епир (дн. Палеопревиза).

Св. ап. Павел отпътувал от Никопол за Рим в началото на 66 г., където и намерил своята смърт по времето на управлението на римския император Нерон.

Във връзка с проучванията ми върху историята на Българската Екзархия бях приятно изненадан от запазените архивни извори за Неврокопската епархия в манастира „Св. Йоан Предтеча” край гр. Серес. Обемистата документация за 80-те и 90-те години на XIX век помага да бъдат изяснени редица моменти от учредяването, организирането, дейността и проблемите на Неврокопската епархия. Изворовият материал разкрива твърде детайлно процеса на разделението на епархията по времето на Вселенския Патриарх Йоаким III. От кондиката на манастира разбираме преди всичко, че през VIII и IX в. епархията, заедно с още 17 други, е под църковно-каноничното и административно управление на епископския център гр. Филипи. Една друга информация, която черпим от същата кондика на манастира, ни запознава, че през 1334 сл. Хр. е съществувала епископска катедра Неврокоп с център с. Терличи. Начело на тази катедра бил Киприан, епископ Феремениски, роднина на Вселенкия Патриарх Йоаким I. Но преданието изисква в с. Терличи, близо до църковния храм да е имало митрополитски дом и чешма за епископа,

но нямаме такива сведения. Също както българското, така и гръцкото църковно предание допуска за основоположник на Неврокопска епархия св. ап. Павел.

Гръцката църковна историография ни дава сведения, че през 1330 г. Неврокопската епископия се отделя от Филипийската митрополия и е под юрисдикцията на Серската, по времето на Вселенския Патриарх Исаия. (5, 41).

Имало е период, когато Неврокопската епископия е била независима от Серската митрополия, но незнайно е от кога и за колко време.

През средата на XVI век някой си Прокопий се е титулувал Неврокопски епископ след срещата си със Серския митрополит Арсений (1541-1555). Това разбира се говори за нов викарен епископ на митрополит Арсений. От наследниците на Прокопий знаем за двама: Йосиф (1564-1593) и Дионисий (1593...), за които сведенията са твърде малко.

Вселенският Патриарх Матей II в синодалното си писмо от 1600 г. пише, че Неврокопската епископия се е наменувала Никополска, заедно с архиепископия Езовас към диоцеза на Серската митрополия. От горе споменатото писмо разбираме за следните митрополити Неврокопски: Ананий (1606), Антим (1608), Данаил (1611), Данаил II (1622).

От източниците на гръцките извори можем да съставим следния каталог на митрополитите и епископите на Неврокопската епархия за периода 1334 – 1883 г.

- 1334 Киприан Никополски епископ-викарии на Филипийски митрополит
- 1550 Прокопий епископ (митрополит) – викарии на Серския митрополит Арсений
- 1564 Иосаф – митрополит
- 1593 Дионисий-митрополит
- 1606 Ананий –митрополит
- 1608 Антим – митрополит
- 1611 Данаиил – митрополит
- 1622 Данаиил-митрополит
- 1655 Сисов
- 1655 Макарий епископ според ДоситейИерусалимски
- 1655 Козма
- 1663 Митрополията Зихнон и Неврокоп в диоцеза на Филипийския митрополит.

Епитропи на Драма в Неврокоп 1836-1883

- 1836-1840 свещеник Софроний Драмски митрополит Герман (1842-1845)
- 1840- 1846 свещеник Силвестър Неофит (1840-1846)
- 1846-1850 свещеник Йоаникий Атанасий
- 1850-1858 свещеник Георги Милетий
- 1858-1872 епископ Христополеос Агатангел
 - и Терасиос Агатангел
- 1860 Силвестър Агатангел
- 1870-1871 епископ Елевтеруполеос Агатангел Неофит
- 1872-1879 свещеник Константин Иоаникий
- 1879-1883 Атанасиос Константину Герман
- (1881) епископ Скопело
 - Павел Симеонидис

След учредяването на Българската екзархия и решаването на българо-гръцкия църковен спор със султанския ферман от 27 февруари 1870 г. се стимулира българската активност и бележи началото на нов етап на националното самоопределение и обществена организация. След Освободителната война противоречията между екзархистите и патриаршистите се засилили.

Още в 1862 г. в Неврокоп имало българска община, която поканила за учител Тодор Ненов от Елена. Училището било съградено в 1860 г. Имало противодействие от гръкоманите, но владиката Агатангел видял, че българите са онеправдани и разделил градското училище наполовина – за гръкоманите и за българите. (8, 334).

Първата славянска служба в Неврокоп била отслужена в Неделя на мирносите през 1867 г. Между някои от неврокопските първенци възникнал въпросът за унията с католиците. В Неврокоп живеели около 600-700 български и 40-50 влашки семейства. Българската община, макар и бедна, поддържала училищата си, за да убива влиянието на католическата пропаганда и на патриаршистите. Екзархията подкрепила общината като поела издръжката на един учител и една учителка. (8, 334).

Голяма част от жителите на Неврокоп се отрекли от Патриаршията, но гръцкият владика, със съдействието на турската власт, продължавал да събира владищина. Екзархията направила постъпки пред Високата Порта, че българското население не го

припознавало за свой духовен водач. Възникнали разногласия между общинарите. През 1884 г. поради тази причина общината била разделена на две – Варошка и Комсалска. Екзархията е счела това като вредно за „напредъка на българското православно население” и ги увещавала да постигнат съгласие и да изберат нова община.(8, 334)

Неодобрението срещу Неврокопския гръцки митрополит Герман било голямо из българските села, които се отказали от Патриаршията. Именно поради това заглъхналите наченки на униаството отново се възродили и продължили до по-късно. След време унията отпаднала, основната причина е в успеха на Екзархията да получи владишки берати за някои македонски епархии и да заздрави църковно-училищно-общинското дело в Македония. (8, 335)

Пътят към успеха бил още много дълъг и труден. През 1882 г. Вселенският патриарх Иоаким III, виден църковен и духовен водач през втората половина на XIX век, оценявайки особеното географско разположение на Неврокопската епархия, взима следното мъдро решение: за да има духовен и граждански мир между гърци и българи, титулува Неврокопската епархия като независима Неврокопска и Разложка архиепископия. Самата архиепископия е била под пряка юрисдикция на Вселенския Патриарх. Архиепископията е наброявала повече от 60 общини и по-точно отделя Неврокоп от Драмската митрополия и Разлог от Самоковската митрополия. (5, 45)

Високата Порта отказала на българския Екзарх Йосиф през 1888 година издаването на берати за екзархийските владици в Македония. Мотивировката на отказа била ясна: Портата веднъж дала на българите църковно управление (1870 г.), нищо добро не е произлязло. Екзарх Йосиф стигнал до заключението: Съединението променя положението на Екзархията. Тежки години настъпили за българския Екзарх. Русия се противопоставя на България относно избирането на княз Фердинанд и противоруската политика на софийското правителство. Църквата е била считана за русофилска. Това е още едно основание да не се издават берати.

През юни 1890 година Високата Порта най-накрая издава берати за Охридски и Скопски екзархийски владици. Не минало много време Екзарх Йосиф поставил пред Портата въпроса за издаване на още два берати – за Велешки и Неврокопски владици. През месец април 1894 г. Високата Портата издала тези два берати. Началото на Неврокопската епархия в диоцеза на българската православна църква е именно от тази

щастлива 1894 година. След този успех Екзарх Йосиф отбелязва с удовлетворение в Дневника си: „Тая сполука произведе ентузиазъм в целия народ, повдигна престижа ми в него, а мене направи голямо удоволствие, понеже можах така да възстановя Екзархията, както я бях приел преди войната и която беше решена на смърт от Портата”.(8, 337)

Примерът на Неврокопската епархия конкретно разкрива пътя на изграждане на епархийското екзархийско управление и трудностите, които то трябвало да преодолява, поради непрекъснатата съпротива на Патриаршията и вмешателството на външни политически сили.

Приложение на биографичните данни на архиереи – митрополити на Неврокопската епархия на Българската православна църква от 1894 година до днес:

- †**МИТРОПОЛИТ ИЛАРИОН НЕВРОКОПСКИ**

Митрополит Иларион (Пенчев Иванов) е роден през 1850 г. в с. Церова кория, Великотърновско. От ранна възраст постъпва като послушник в Капиновския манастир „Св. Николай”, Великотърновска епархия. Там на 06.12.1871 г. е постриган в монашество с името Иларион, а на 12 декември с. г. в гр. Велико Търново е ръкоположен в йеродяконски чин от Видинския митрополит Антим (по-късно Екзарх Български). Впоследствие заминава за гр. Русе, където е назначен за митрополитски дякон на Доростолския и Червенски митрополит Григорий. От 1873 г. до 1878 г. учи в Петропавловското духовно училище, след което с препоръки от митрополит Григорий заминава за Русия, за да продължи образованието си. От есента на 1878 г. е приет за ученик в Одеската духовна семинария, която завършва през 1884 г. След завръщането си в България, от края на 1884 г. йеродякон Иларион е назначен за учител в Солунската мъжка гимназия, където остава до 1886 г. От есента на същата година е ректор на Одринското свещеническо училище, който пост заема до 1891 г. На 18.08.1891 г. в българския храм „Св. Стефан” в Цариград е ръкоположен за йеромонах от Охридския (по-късно Пелагонийски) митрополит Григорий. Скоро след това е назначен за председател на Българската църковна община в гр. Серес, която длъжност изпълнява до 1894 г. На 13.12.1892 г. в храма „Св.Стефан” в Цариград е

възведен в архимандритско достойство от Българския екзарх Йосиф I. По време на служението си в Серес отец Иларион взима под своя закрила тамошното мъжко педагогическо училище, а заедно с това спомага и за откриването на още няколко български училища в Драмско. На 14.04.1894 г. е избран за Неврокопски митрополит, а на 24 април с. г. в българския храм „Св. Стефан” е хиротонисан и канонически утвърден като такъв. На 10.05.1894 г. митрополит Иларион е посрещнат тържествено от цялото българско население в гр. Неврокоп. Като епархийски архиерей той купува Конака на Тефит бей в гр. Неврокоп и в него устройва своята митрополия. От 1908 г. до 1910 г. е постоянен член на Св. Синод. През 1912 г. по здравословни причини митрополит Иларион подава оставката си, която е приета от Св. Синод и от 22 юни с. г. е освободен от управлението на Неврокопската епархия. От 04.11.1912 г. и до смъртта си живее на покой в гр. Велико Търново. Погребан е до храма „Св. Йоан Предтеча” в родното си село.

- † **МИТРОПОЛИТ МАКАРИЙ НЕВРОКОПСКИ**

Светското име на митрополит Макарий е Марин Стамов. Роден е на 21.11.1876 г. в с. Драгижево, Великотърновско. Първоначално образование получава в родното си село, а гимназиално - в българската гимназия „Д-р Петър Берон” в гр. Одрин. Продължава образованието си в Търновското духовно училище, а впоследствие се премества в Самоковското богословско училище, курсът на което завършва през 1897 г. През есента на същата година заминава за Русия, където до 1900 г. учи в Киевската духовна семинария. От м. септември същата година е студент в Петербургската духовна академия, която завършва през 1904 г. След завръщането си в България 01.09.1904 г. до 01.03.1909 г. той е учител-възпитател в Софийската духовна семинария. По време на това негово служение на 25.10.1904 г. в семинарския храм „Св. Йоан Рилски” е постриган в монашество с името Макарий. На 31.01.1905 г. е ръкоположен в йеродяконски чин, а на 02 февруари с. г. и за йеромонах. От 01.03.1909 г. йеромонах Макарий е назначен за протосингел на Св. Синод, която длъжност изпълнява до 01.09.1912 г. Като такъв на 22.03.1909 г. по

решение на Св. Синод е възведен в архимандритско достойнство. От 01.09.1912 г. до 17.04.1916 г. архимандрит Макарий е ректор на Софийската духовна семинария. На 21.06.1915 г. е избран за Неврокопски митрополит, но поради кончината на Екзарх Йосиф каноническото му утвърждаване става чак на 27.03.1916 г. На 17.04.1916 г. в столичния катедрален храм „Св. Неделя” той е хиротонисан за такъв от председателстващия по това време Св. Синод – Софийски митрополит Партений и архиереите Струмишки Герасим и Нишавски Иларион. Като книжовник митрополит Макарий е член на комисията по преглеждането на Св. Писание, както и автор на учебниците по *Литургика* за пети клас на Несторовски, Св. Писание за втори и трети клас и преводач на учебника по Омилетика от Певници. Също така е участник в превода на учебника по *Догматическо богословие* в три тома от епископ Силвестър. Като епархийски архиерей той е инициатор за построяването и възобновяването на множество храмове и параклиси, обновлението на клира в Неврокопска епархия и създаването на редица благотворителни фондове и културно-просветни организации. Член е на Светия Синод от 04.07.1930 г. и до смъртта си. Почива на 07.06.1934 г. в гр. София. Погребан е до неврокопския катедрален храм „Св. Св. Кирил и Методий”.

- † **МИТРОПОЛИТ БОРИС НЕВРОКОПСКИ**

Борис Неврокопски е роден със светското име Вангел Симов Разумов на 26 октомври 1888 г. в село Гявато, Битолско, Османска империя (дн. Република Македония). Баща му загива в 1903 година като четник на Георги Сугарев. Завършва Одринската българска гимназия през 1904 г. и продължава образованието си в Българската духовна семинария в Цариград със стипендия, отпусната от екзарх Йосиф I.

През 1910 г. Вангел Разумов приема монашество под името Борис и служи като йеродякон при Неврокопския митрополит Иларион. През 1911 г. продължава образованието си в Богословския факултет в Черновиц (Австро-Унгария) и го завършва с научна степен „доктор на богословските науки” през 1915 г.

През същата година се завръща в България и е назначен за учител в свещеническото училище в Бачково. След това е учител в Пловдивската духовна семинария. През 1917 г. йеродякон Борис приема йеромонашески сан от Пловдивския митрополит Максим и заминава на мисия в Унгария, където до 1922 г. възглавява в църковно-просветно отношение българската колония.

През юли 1922 г. се завръща и е удостоен с архимандритско достойнство. От май 1923 г. до септември 1924 г. архимандрит Борис е протосингел при Софийската митрополия, а от септември 1924 г. до септември 1926 г. е началник на културно-просветното отделение при Светия синод и председател на храма „Свети Александър Невски”. От септември 1926 г. до края на ноември 1931 г. е ректор на Софийската духовна семинария.

В средата на декември 1931 г. Борис е ръкоположен за епископ Стобийски. От 28 ноември 1931 г. е главен секретар на Светия Синод, на който пост остава до 17 март 1935 г., когато е избран за Неврокопски митрополит.

През 1932 г. е натоварен с историческата мисия в Йерусалим по вдигане на схизмата от Цариградската патриаршия. Преговорите започват на 12 април и приключват успешно едва на 22 февруари 1945 г.

След разгрома на Югославия от Германия през пролетта на 1941 година, Българската екзархия възстановява своя диоцез в анексираните от България части от Вардарска и Егейска Македония и в Западна Тракия. Струмишката и Драмската епархия са обединени като Струмишко-Драмска до 1943 година, когато отново са разделени. Временното управление на Драмска епархия е поето от митрополит Борис Неврокопски.

За кратък период от време Неврокопският митрополит Борис успява да извърши успешно строителство на над 20 храма. Наричат го „съвестта на Българската църква” заради изключителната му ерудиция – владеел е свободно 13 езика, и заради непримиримата му борба срещу атеизма на комунистическата идеология. На 29 септември 1948 г. изпраща писмо – протест срещу безчинствата на комунистическата управа в Неврокопска епархия до Светия Синод. Навсякъде говори, че най-голямата трагедия ще дойде от Съветския съюз, разказва за сталинистките мерки срещу духовенството. Поради тези му действия окръжният комитет на БКП го обявява за „враг №1 на народната власт”.

На 8 ноември 1948 година, след като отслужва Света литургия за освещаване на храма „Свети Димитър” в село Коларово, митрополит Борис е убит от низвергнатия свещеник Илия Стаменов от село Хърсово. Погребан е до катедралния храм „Въведение Богородично” в Благоевград.

- † **МИТРОПОЛИТ ПИМЕН НЕВРОКОПСКИ**

Светското име на митрополит Пимен е Деян Неделчев Енев. Роден е на 22 юни 1906 г. в Чирпан. Основно образование получава в родния си град.

През есента на 1920 г. е приет за ученик в Пловдивската духовна семинария - курсът, на която завършва през 1926 г. От есента на същата година е студент в Богословския факултет при Софийския университет „Св. Климент Охридски”, който завършва през 1930 г.

От 15 юли 1930 г. е назначен за секретар на Старозагорската митрополия, която длъжност изпълнява до края на март 1934 г. По време на това негово служение, на 1 юли 1933 г. в старозагорския катедрален храм „Св. Димитър” е постриган в монашество с името Пимен от Старозагорския митрополит Павел, а на следващия ден в същия храм е ръкоположен и в йеродяконски чин от Доростоло-Червенския митрополит Михаил. На 8 януари 1934 г. е ръкоположен за йеромонах от Старозагорския митрополит Павел, като от 1 април с. г. е назначен за протосингел на Старозагорската митрополия, какъвто остава до 1937 г. От 1937 до 1938 г. йеромонах Пимен е секретар на Рилския манастир. На 14 януари 1938 г. по решение на Светия Синод е възведен в архимандритско достойнство и е назначен за игумен на Бачковския манастир, който пост заема до края на април 1947 г. От 1 май с. г. е назначен за началник на Църковно-стопанския отдел при Светия Синод.

На 21 декември 1947 г. в катедралния храм-паметник „Св. Александър Невски” в София е хиротонисан в епископски сан с титлата „Стобийски” и от 1 януари 1948 г. е назначен за втори викарий на Софийския митрополит.

На 3 август 1952 г. е избран, а на 4 януари 1953 г. е и канонически утвърден за Неврокопски митрополит. Като епархийски архиерей митрополит Пимен остава до юли 1992 г. Почива на 10.04.1999 г. в гр. София. Погребан е до катедралния храм „Въведение Богородично” в Благоевград.

- † **МИТРОПОЛИТ НАТАНАИЛ НЕВРОКОПСКИ**

Роден е на 16 ноември 1952 г. в с. Копривлен (Гоцеделчевско) със светското име Илия Иванов Калайджиев. Постъпва като послушник в Троянския манастир в началото на 1968 г. и на 3 март 1974 г., на Неделя православна, е подстриган за монах и приема името Натанаил. На 10 октомври 1980 г. става архимандрит. Завършва Софийската духовна семинария през 1975 г. Учи в Духовната академия в София, а след това завършва Богословския факултет на Атинския университет.

На 15 март 1989 г. е ръкоположен за титулярни епископ с титлата Крупнишки. От 24 април 1994 г. е Неврокопски митрополит.

Митрополит Натанаил е избран за Неврокопски митрополит при все още жив заместник в епархията – изпадналия в разкол Пимен. След Всеправославния събор през 1998 г. Пимен се титулува „Бивший Неврокопски митрополит”, а Натанаил запазва своята длъжност. Митрополит Пимен отхвърля решенията на събора и до своята смърт през 1999 г. нарича себе си „Български патриарх и митрополит Неврокопски”. Част от неговите свещеници продължават да го подкрепят и да поддържат разкола в епархията. След смъртта на митрополит Пимен за алтернативен Неврокопски владика е избран Гавриил. Митрополит Натанаил почива в София на 16 ноември 2013 г. Погребан е в присъствието на хиляди духовници и миряни. По негово желание поклонението се извършва в храм „Успение на Пресвета Богородица”, а тялото му е положено в гробница в двора на построената от него митрополия в град Гоце Делчев.

- †**МИТРОПОЛИТ СЕРАФИМ НЕВРОКОПСКИ**

Роден е на 4 юни 1974 г. в село Зорница (Бургаско) със светското име Динко Желязков Динков. Завършва Математическата гимназия в град Ямбол през 1992 г., след което висше образование в Лесотехническия университет в София, специалност *Ландшафтна архитектура* през 1997 г. Същата година става послушник в Хаджидимовския манастир „Свети Георги”, в който през 2000 г. се замонашва.

На 19 ноември 2000 г. митрополит Натанаил Неврокопски го ръкополага за йеродякон, а на следния ден и за йеромонах. На 1 юли 2006 г. става архимандрит. От септември 2008 г. е игумен на Роженския манастир. В 2011 г. завършва и Богословския факултет на Софийския университет.

На 18 декември 2011 г. е ръкоположен за Мелнишки епископ в патриаршеския катедрален храм „Свети Александър Невски” и е определен за викарий на митрополит Натанаил Неврокопски, като замества на този пост предишния викарий Даниил Драговитийски, който по решение на Светия Синод заминава през септември 2011 г. да служи като викарий на митрополит Йосиф Нюйоркски.

На 12 януари 2014 г. получава 30 от 30 гласа на избирателния събор в град Гоце Делчев, срещу опонента си епископ Григорий Бранички с 28 от 30 глас. На 19 януари 2014 г. е избран и канонически утвърден за Неврокопски митрополит със 7 гласа от членовете на Светия синод срещу Григорий Бранички с 6 гласа. Посрещнат е от хиляден народ и е въдворен в епархията си на 24 януари 2014 г.

Библиография:

Αθανάσιος 1981: *Αγγελόπουλος Αθανάσιος. Ἡ ἐκκλησιαστική ἱστορία τῶν Νέων Χωρῶν* (1912-1928), Θεσσαλονίκη, 1981

Библия 1982: Библия, С., 1982

Μανουήλ 1908: *Γεδεών Μανουήλ. Ἐγγραφα πατριαρχικά καὶ συνοδικά περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ὕψιγματος* (1852-1873), Κωνσταντινούπολις, 1908

Иванов 1908: *Иванов, Й.* Български старини из Македония, С., 1908

Αθανάσιος 1991: *Καραθανάσης Αθανάσιος. Ὁ ἐλληνισμός καὶ ἡ μητρόπολη τοῦ Νευροκοπίου κατὰ τῶν Μακεδονικῶν Ἀγώνων*, ΑΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1991

† **Κирил БЪЛГАРСКИ 1956:** *Кирил, Патриарх Български.* Екзарх Антим, С., 1956

† **Κирил БЪЛГАРСКИ 1958:** *Кирил, Патриарх Български.* Граф Н. П. Игнатиев и българския църковен въпрос, С., 1958

† **Κирил БЪЛГАРСКИ 1968:** *Кирил, Патриарх Български.* Принос към униатството в Македония след Освободителната война (1870-1895), С., 1968

Кодов 1984: *Кодов, Хр.* Положителни моменти в развитието на българи-гръцките отношения, ЦИАИ „Известия“ т. II, С., 1984

Μιχαήλ 1948: *Λάσκαρις Μιχαήλ. Τό Ἀνατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, τ. 1, Θεσσαλονίκη, 1948

† **Пимен НЕВРОКОПСКИ 1900:** *Пимен, митр. Неврокопски.* Под купола на храма, С., 1990

Снегаров 1926: *Снегаров, Ив.* Унищожението на Охридската архиепископия, ГСУ БФ., т. III, С., 1926

Събев 1967: *Събев, Т.* Мисионерското дело на св. ап. Павел и неговите първи ученици на Балканския полуостров – В: сп. „Духовна култура“, бр. 7 и 8, С., 1967

Шопов 1985: *Шопов, Й.* Българската екзархия и национално освободителното движение в Македония и Одринско 1878-1912. ЦИАИ. „Известия“ т. III, С., 1985

Дамян Груев – политик или революционер?

Надежда Тодорова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Дамян Груев - кой е той и какво знае днешното младо поколение за тази изключителна личност? Човек на народа, революционер или политик? А може би вярващ в една религия, наречена „национален идеал“ или прагматик, виждащ реално бъдещето на Македония. Обрекъл се в каузата да приложи чл. 23 от Берлинския договор. Познава добре делото на Васил Левски, идеите на Любен Каравелов и революционната дейност на Христо Ботев и Георги Бенковски още като ученик. А от студентската скамейка в София вече прави своите първи кроежи за освобождаването на Македония. На 22/23-годишна възраст апостолът на македонското освободително движение показва повече мъдрост, отколкото темперамент.⁶⁵ Именно защото е реалист, той се движи по линията на възможното и постижимото, затова можем да го наречем и политик, който има свой ясен план и знае как да го реализира.

Изучаването живота на Дамян Груев се затруднява от липсата на достатъчно сведения. И до днес основен източник за дейността му са неговите лични спомени, записани и издадени от Любомир Милетич.⁶⁶ Друг интересен източник за живота и ролята на Дамян Груев в революционните деяния са спомените на Димитър Мирчев, който е изтъкнат деец на Централният комитет на Вътрешната македоно-одринска революционна организация.⁶⁷ Едно от важните изследвания за живота и делото на Дамян Груев е „Живот и дело на Дамян Груев“ на Йордан Бодев. Много ценни са и монографиите, свързани с

⁶⁵ Бодев, Й. Дамян Груев: живот и дело. С., б.г., с. 36

⁶⁶ *Материали* за историята на македонското освободително движение, кн. V. Спомени на Дамян Груев, Борис Сарафов и Иван Гарванов. Съобщава Милетич, Л. С., 1927, 7-27. Спомените на Дамян Груев са дадени и в подготвения от Петров, Т. и Ц. Биларски сборник: Вътрешната Македоно-Одринска революционна организация през погледа на нейните основатели. Спомени. Съставителство, предговор и бележки... С., 1995, 13-48. Тук са поместени и кратки биографични бележки за живота и дейността му, извлечени из мемоарите му, подготвени също от Любомир Милетич и обнародвани в: Македоно-одрински преглед, II, бр. 30, 11 март 1907, 467-470; бр. 31, 18 март 1907, 486-488.

⁶⁷ Тодоровски, З. Дамян Груев в спомените на Димитър Мирчев. Македонски преглед. С. 2008, с. 27

чествания от неговата смърт и Илинденско-преображенското въстание на Димитър Гоцев и Цочо Билярски. За общият поглед върху организацията можем да се спрем на добрите изследвания на Христо Силянов – „Освободителните борби на Македония”, разгледани в два тома, както и Любомир Панайотов – „Илинденско-преображенското въстание 1903 г.”. Подробно ни представя организацията и развитието на ВМОРО Константин Пандев. Разбира се, има и други, но в своята тема се спрях на тези, които пряко засягат живота и делото на Дамян Груев.

Извънредно ценни са намерените през последните години и публикувани документи, излезли от ръката на Дамян Груев - писма, окръжни, нареждания и др.⁶⁸ Въпреки огромния брой публикации, посветени на живота и делото му, в тях се съдържат сравнително малко нови сведения. Публикации, посветени на апостола на македонското освободително движение, се появяват и в Македония, но сведенията в тях се предават по познатия начин, с преувеличаване на фактите, с премълчавания, с неверни твърдения, целящи да отделят великия герой от корените на българското. Ценни сведения обаче се съдържат в запазени спомени на различни дейци на македонското освободително дело, свързани с дейността на безсмъртния борец за народна свобода.⁶⁹

Политикът с революционни деяния Дамян Йованов Груев е роден на 19 януари 1871 г. в с. Смилево, Битолско. Учи в родното си село, а след това в Солунската българска мъжка гимназия „Св. св. Кирил и Методий”⁷⁰, където разширява знанията си, като се запознава подробно с делото на Раковски, Каравелов, Ботев, Левски и Бенковски. След това се отправя към Белград, за да разшири своя мироглед, продължавайки образованието си във Великата школа. Това е моментът, в който вижда колко силна е сръбската пропаганда и колко опасна може да се окаже тя за българите в Македония. Отправя се към България, където му е надеждата да натрупа знания, които с времето се оказват в голяма помощ за революционната му дейност. Изучава „История” във Висшето училище в София.

⁶⁸ От този род са например публикациите на Н о н е в а, З. Неизвестни писма на Дамян Груев (Принос към революционното движение в Битолско, 1900-1901 г. - Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий”, т. XVIII (24). С., 1983, 475-494; Ц ъ р н у ш а н о в, К. Новооткрити писма на Дамян Груев (Пълен текст с обяснителни бележки). - Известия на Института за военна история. Военно-историческо научно дружество, т. 47, С., 1989, 199-254.

⁶⁹ Трайков, В. Безсмъртният Дамян Груев (17.XII.1871 - 23.XII.1906). Македонски преглед. С. 1996, кн. 4, с. 6

⁷⁰ Петров, Т. ВМОРО през погледа на нейните основатели. С., с. 13

Прави опит да обедини едно звено, което да се бори за освобождението на Македония. Така в началото на 90-те години на XIX в. се оказва един от най-будните водачи на народното дело в Македония. Учителства в Прилеп, където търпи отрицателни коментари за деянията му в София, като е обвинен в социалистически възгледи. Едва ли злостните и влиятелни хора в Прилепско са имали точна представа каква е била дейността на Груев в София, но характерно за населението там е точно този навик да интригантстват срещу по-интелигентните хора.

Лятото на 1893 г. той е в Солун, където е избран за касиер на Централния комитет на ВМОРО. През учебната 1894-1895 г. той е назначен за учител в Щип, където се запознава с другия виден деец на македонското освободително движение - Гоце Делчев. След създаването на Върховния македонски комитет в София през 1895 г. двамата революционери установяват тесни и постоянни връзки.

Застава начело на Вътрешната македоно-одринска революционна организация до избухването на Солунската и Попставревската афера в Битоля. През това време Дамян Груев последователно е и инспектор на училищата в Солун и Солунска околия и учител в Битолската гимназия. Едновременно с това е и ръководител на Битолския революционен окръг. След осъждането и арестуването му лежи две години в кауша в Битоля, а след това е изпратен в Подрумкале в Мала Азия. Въпреки това той не спира дейността си като двигател на ВМОРО, затова дори си урежда срещи с Гоце Делчев в Битоля и разговаря с него за организацията и действията в нея.

След амнистията си през 1903 г. той заварва приетото решение за въстание от организацията. Ръководи Смилевския конгрес и организира съзаклятието в Битолско. През 1904 г. ръководи Прилепския конгрес на Вътрешната организация в Битолския окръг и отстоява принципите на централизация. През 1905 г. е преизбран за член на ЦК на ВМОРО и участва в изготвянето на новите програмни документи на организацията. След Илинденско-преображенското въстание той води идеята за съвместна борба с Екзархията против гръцката, сръбската пропаганда, както и за развитие на революционното дело. Груев е този, който хвърля усилия за подготовката на Втория Рилски конгрес на организацията, но влиза в сражение с турски потери и бива убит при с. Русиново, Малешевско.

Кога за пръв път бъдещият революционен деец осъзнава проблемите в Македония? Отговорът на този въпрос можем да го отнесем към времето, когато пребивава и се образова в Белград. Тогава той осъзнава реалната заплаха за българите в Македония – активната сръбска пропаганда. Той самият попада под нейните изстрели, тъй като образованието му там е финансирано от водачите на силовата сръбска пропаганда в Македония. Оказва се първият проблем, който го подтиква към идеята за освобождение и обединение на българите. Добре запознат с делата на революционните дейци през възрожденския период, той тръгва по-техните стъпки.

След неуспешния му опит за създаване на младежка организация в Княжество България, която да се бори за освобождението на Македония от турския гнет и против сръбската пропаганда, той се завръща в Македония и става учител в Битоля, след това в родното си село Смилево, а по-късно и в Прилеп. Започва да следва екзархийската схема на културно влияние върху българите. Успява да им вдъхне силна вяра и да им изгради самочувствие и надежда за скорошно освобождение. Именно затова полага основите на ВМОРО. Прави опит за създаване на революционни кръжоци и да им създаде устав, но това са крехки опити за подбуждане на населението към революционната дейност. Македонският апостол е наясно, че е необходимо време за подготовка на населението. Той винаги е бил поддръжник на това революционното дело да върви успоредно с културната еманципация на българите в Македония. Доказателство за това може да намерим при срещата му с екзарх Йосиф I в Цариград през 1898 г., повод за която стават обвиненията в отклонения от православните догми. Дамян Груев е наясно в това, че народът не може да си представи народно дело без Божията благословия. По-скоро това е среща, за да се изяснят тайните му съзаклятни деяния пред Екзархията.⁷¹

Лятото на 1893 г. македонският деец се озовава в Солун, като става коректор на в печатницата на Коне Г.Самарджиев. Оттук нататък започва реалната кариера на политик с революционни идеали. Паметна е датата 23 октомври 1893 г., когато се слагат основите на ръководно ядро на бъдещата ВМОРО. Заедно с други съзаклятници като д-р Христо Татарчев от гр. Ресен, Иван Хаджиниколов от гр. Кукуш, Петър Попарсов от с. Богомила, Велешко, Андон Димитров от с. Айватово, Солунско и Христо Батанджиев от гр.

⁷¹ Бодев, Й. Дамян Груев живот и дело. С., б.г., с. 65

Гумендже.⁷² Дамян Груев още от този момент се очертава един от ръководителите на промяната. Още на следващата година се организира събрание на шестимата най-видни дейци, а Уставът и името на организацията били задача на Петър Папарсов. Уставът и правилникът на организацията били изцяло заимствани от Вътрешната революционна организация на Левски⁷³, като е зает в изучаването на записките на Захари Стоянов.

Важен е моментът, в който македонският апостол се среща с Гоце Делчев. Това се случва през 1894 г. в Щип, когато Груев е учител в класното училище там. Гоце Делчев пък е назначен от Екзархията за учител в Щип. Тяхната среща е изключително важна за революционното дело на организацията, те споделят своите възгледи за освобождението на Македония и за премахването или поне ограничаването на сръбската и гръцката пропаганда. Всъщност Дамян Груев защитава тезата, че чл. 23 от Берлинския договор не е приложен в областите с българско население в Османската империя, имайки предвид автономния статут на областта. Според чл. 23 Османската империя се задължава да изготви реформи, с които да подобри живота на християните в империята. Те си договарят районите, в които ще водят своята идейна пропаганда – Делчев на изток от р. Вардар, а Груев на запад, като допринасят за масовизирането на движението.

Само за няколко години революционната агитация обхваща множество села и паланки. Със учителския си опит и мъдрост, натрупани както в житейския им живот, така и в образователната сфера, те успяват да вменят идеите на по-ранните възрожденци като Левски и Ботев. Всъщност революционните процеси в Македония не спират да текат след Освобождението на България, напротив - те се засилват особено след като се увеличава сръбската пропаганда в тези среди. Грижа за тези процеси полага Екзархията в лицето на легитимна структура в Османската империя, която разширява културните и образователни процеси в Македония и Охрид. От тези български територии, които остават под сянката на Падисаха, има емигрантска вълна на интелигенция както в Княжеството, така и в Източна Румелия. С този проблем е наясно Дамян Груев - именно затова се завръща в Македонско, за да продължи заветите на революционните дейци преди Априлската епопея. За развитие на културата и образованието в тези области българската държава се грижи, като изпраща субсидии. Но за да се бориш с една силна пропаганда на Сърбия и

⁷² *История на България* Т. 7, С., 1991, с. 438

⁷³ *Гоцев, Д.* Сто години от героичната смърт на Дамян Груев. Македонски преглед. С. 2006. Кн.4. с. 6

Гърция е необходимо не само да защитава българското, но и да развиваш революционна дейност. До този извод стига и македонският апостол Дамян Груев. Успоредно с революционната работа, той прокарва и идеалите на българщината - чрез неделни и вечерни народни четения с помощта на цялата учителска колегия в Щип. Той е човек, който винаги успява да се нагоди на другите и да спечели техните симпатии. През 1898 г. заедно с Гоце Делчев създава четническият институт. Организацията се превръща в „държава в държавата”⁷⁴, която въздейства на самочувствието на българите.

Най-ползотворният му период е, когато е учител и училищен инспектор в Солун и Солунска област. Отдаден изцяло на идеите на организацията и на просвещенското дело, той показва качества не толкова на революционер, а на политик, знаещ задачите и крайните си цели. Наясно е с това, че българското в Македония трябва да се обедини и да се бори за приложение на Берлинския договор.⁷⁵ Прагматичен двигател на ВМОРО се оказва навсякъде, където попадне. Като инспектор в Солун се възползва от възможността си да пътува надалеч от околните селски училища и успява да съживи „позаспалите” звена на организацията и да свърже останалите комитети с ЦК в Солун. Всъщност това е най-ползотворният период за организацията. Македонският апостол е на мнение, че вече трябва да се премине в друг етап на развитие на съзаклатието. Периодът на обсъждане вече е преминал - сега е необходимо да се направят военни обучения, да се набират хора, които да се посветят на делото за народно обединение, да се набави оръжие и да се постигне крайната цел. Той е наясно с това, че е необходимо достатъчно време за осъществяване на тази работа. Добре познава делата на априлските апостоли, затова и не бърза. Исква да покаже на участниците във ВМОРО, че това не е просто сбиране за обсъждане на политическата реалност, а организация която иска да промени статуквото. Използват се неразгадаеми шифри и химически мастила. Създават се т. нар. канали, по които се пренасят революционни материали - писма, книги, оръжие и др., както във вътрешността на Македония, така и от България.

Прагматикът във ВМОРО доказва, че революционерът е нещо като аскет, отричащ се от всички удобства и от лично щастие – самият Дамян Груев е възплъщение на революционния аскетизъм. В това, което имаме запазено за неговия живот и дело, никъде

⁷⁴ Гоцев, Д. Сто години от героичната смърт на Дамян Груев. Македонски преглед. С. 2006. Кн.4. с.7

⁷⁵ Бодев, Й. Дамян Груев живот и дело. С., б.г., с. 36

не срещахме момент на лични проблеми или поява на жена. За него любовта е народното освобождение, когато го постигне той ще бъде щастлив.

Друг епизод от неговия живот ни разкрива точно това - отдадеността му в делото, когато попада в затвора заради Попставревата афера през 1900 г. Той попада в кауша⁷⁶ в Битоля. Успява да спечели симпатиите на другите затворници и не се притеснява да продължи делото си от място. Остава там до май 1902 г. На два пъти се среща с Гоце Делчев да обсъждат революционните проблеми в организацията. И двете срещи стават пред очите на турските стражари, но толкова умело са прикрити, че изобщо не може да се осъмни човек в разговора на двамата приятели, борещи се за промяната. Важно е запознанството на Груев със сръбския пропагандатор Мицко, с който малко по-късно имат спречквания. Дори, когато е преместен в Подрумкале в Мала Азия да доизлежи присъдата си, не спира да кореспондира с македонските дейци. Получава писма с химическо мастило и поддържа връзка с цялата революционна област. Благодарение на намесата на българското правителство е освободен с амнистия през 1903 г.

Моментът на съзаклятието идва - с него можем да свържем най-точните и самоотвержени действия на Груев. Той се примирява с решението на своите революционни братя. Започва подготовката на въстанието в Битолския окръг. След дълги спорове на общото събрание през януари 1903 г. в Солун се стига до общото решение да се обяви въстание⁷⁷. Груев предпочита да се нагоди на това решение и затова веднага се заема с подготовката на въстанието в Битолския окръг. Македонският апостол е наясно, че такова деяние трябва да се координира с международна реакция. Привърженик е на идеята това деяние да се извърши по време на война на Балканите. Освен това, за да се утвърди българският характер на областта, е необходима и България да се намеси във въстанието.

Лош момент за организацията се оказва загубата на Гоце Делчев, влизайки в сражение с турски аскери на 4 май 1903 г. в с. Бистрица, Сярско. ВМОРО обаче не изпада в криза, а напротив още повече засилва организационната роля на въстанието.

Основен двигател в Битолския революционен окръг се оказва Дамян Груев. Действа бързо, информира се за ситуацията в Битолско и докъде е стигнало

⁷⁶ кауш – затвор. В килиите са настанени повече от двама затворници.

⁷⁷ Панайотов, Л. Илинденско-преображенското въстание. С. 1983. с. 68

организирането на въстанието. Осъществява конгрес в родното си село Смилево на 7-10 май 1903 г. Въпреки острите спорове и подмятания за или против осъществяването на съзаклятието, македонският апостол загърбва своето мнение и обединява хората с думите: „Бе хора, не си губете времето да разрешавате въпроса дали ще има въстание, защото той е решен – битти даваса. Сега говорете по въстанието как да го направим и кога...”⁷⁸. На коментара, че въстанието ще доведе до ужасен край в македонско, Груев отговаря така: „по-добре един ужасен край отколкото един ужасен безкрай.”⁷⁹ Тези негови думи доказват ясно неговата лидерска позиция във ВМОРО и думата на ръководител, който е наясно с цената на свободата и нейните последици. По пътя на априлските апостоли той и неговите революционни братя се надяват да предизвикат вниманието на Великите сили и проблемът Македония да бъде решен, като Македония придобие статута на автономна област. Конгресът приема с малки изключения изготвения от Борис Сарафов и Никола Дечев „Въстанически дисциплинарен устав”. Избран е главен щаб с тримата най-видни дейци на революционното дело - Дамян Груев, Атанас Лозанчев и Борис Сарафов. Конгресът решава непременно да се намери начин тези райони, които не са добре въоръжени, да се въоръжат. Коментират се други проблеми, свързани с четническата тактика. Дамян Груев не работи само в Битолско, а отдаден на идеята обикаля и другите райони, за да контролира и подпомага подготовката.

При избухването на въстанието в неговия Битолски революционен окръг на 20 юли / 1 срещу 2 август 1903 г. се активизират всички герои, предани на идеята за свободата. Важен елемент от организацията в този окръг е Манифестът на Главния щаб към българите, с който се призовават на борба. С лозунги за свобода и братска целувка, народът се вдига на оръжие. Използва се символът на огъня за начало на въстанието със запалването на факли, последвани от революционните викове „ура” въстаниците атакуват турския злосторник.⁸⁰ Най-организирани са революционните действия в Смилево, благодарение на Груев, който успява да разпали селяните⁸¹ в родното си село и да ги посвети в народното дело. Този ефект обаче е не само там, а в целия Битолски окръг.

⁷⁸ Панайотов, Л. Илинденско-преображенското въстание. С. 1983. с. 81

⁷⁹ Гоцев, Д. Сто години от героичната смърт на Дамян Груев. Македонски преглед. С. 2006. Кн.4. с. 7

⁸⁰ Панайотов, Л. Илинденско-преображенското въстание. С. 1983. с. 85

⁸¹ Бодев, Й. Дамян Груев живот и дело. С., б.г., с. 95

Важен епизод от въстанието в този окръг е завземането на Крушово и установяване на революционната власт там – позната под името „Крушова република“, която просъществува около десет дни.

Македонският деец е наясно, че дори и да успеят да удържат на турския удар в началото, то за да осъществи целта е необходима помощ от България. Затова на 27 септември 1903 г. той подписва драматичния апел от името на Главния щаб, в който настоява за помощ от българското правителство. Виждайки, че няма отговор на това негово деяние, колкото и организирана и добре направена да е революцията, без външна намеса, тя няма да бъде успешна. Затова на 6 ноември той подписва окръжното от Главния щаб до всички въстанали райони да прекратят съзаклятието и да приберат оръжието на недостъпни места.⁸² Въстаниците в окръга се справят успешно с деянието под ръководството на Дамян Груев. Те успяват да масовизират делото и около 3 месеца⁸³ се борят с врага, придържайки се към предварително възприетата тактика на четничеството.

Македонският деец не спира да утеша хората при прекратяването на въстанието. Сам той допринесе за страданията на населението и революционната подготовка. Влага усилия за стягане на революционните редици. Затова казва: *„Свободата си е свобода – ние пак ще я искаме, турчинът си е турчин – ние пак ще го гоним. Ние ще си починем малко и после пак ще го захванем.“*⁸⁴ Той иска да вдъхне надежда и кураж в хората да изтърпят сега мъките, но ще дойде момента, в който ще празнуват заедно свободата от турския гнет.

След прекратяването на въстаническите действия ВМОРО се запазва и продължава своето дело под ръководството на Дамян Груев. Идеята за освобождение е жива и успява да се съхрани въпреки жестокостите при потушаването на въстанието. През 1904-1905г. се провеждат няколко конгресни занятия под ръководството на македонския деец. До края на февруари 1904 г. обикаля Прилепско, Леринско, Ениджи–Вардарско, Гуменденско,

⁸² Гоцев, Д. Сто години от героичната смърт на Дамян Груев. Македонски преглед. С. 2006. Кн.4. с. 8

⁸³ Панайотов, Л. Илинденско-преображенското въстание. С. 1983. с. 92

⁸⁴ Трайков, В. Безсмъртният Дамян Груев (17.XII.1871 - 23.XII.1906). Македонски преглед. С. 1996, кн. 4, с.

Гевгелийско, Тиквешко⁸⁵ и урежда срещи с местните дейци, разговаря с тях, с оглед на бъдещите действия за борба с османската власт. И отново тръгва за Прилеп за първия конгрес на ВМОРО след въстанието, където за пръв път се събират представители от всички окръзи след Илинденско-преображенското въстание. Най-дейните Гьорче Петров, Пере Тошев и Дамян Груев обсъждат важни организационни въпроси и промяна в досегашната тактика, както и причините за нещастната съдба на въстанието. Водят се остри спорове, но Груев както винаги остава в ролята на арбитър. Възникват конфронтации по отношение на управлението на организацията⁸⁶. Гьорче Петров застъпва идеята за децентрализация на организацията. Но Груев изтъква доводи, с които показва, че този вариант може да погуби ВМОРО и не е удачен за нейното управление. При обсъждането на изборността и гласността като ключова роля в движението – той изказва мнение, че това означава агитация и разкритие на основните цели на организацията и местните комитети. В крайна сметка на този конгрес се приема нещо средно, което би трябвало да продължи съществуването на ВМОРО.

Имайки международен отзвук от въстанието, той е наясно, че това не е достатъчно, за да се постигне крайната цел, затова организацията продължава да работи и той влага всичко, за да продължи да съществува. Главен организатор е на Рилския конгрес през 1905г. Но във ВМОРО вече съществуват две враждуващи групи. Той цели непременно да ги помири за общото благо и да се следва основната цел. Въпреки колебанията си, той се включва в организирането на конгреса и отново затяга редиците в организацията. За пореден път Груев се проявява като зрял реалист в политиката.

Следва организирането на Втория Рилски конгрес през есента Дамян Груев отново се запътва към България. Навлизайки в Малешевската планина попада в капан – жертва е на предателство. При отсядането му в с. Русинова в къщата на Димитър Алагъзов, турските войски заобикалят селото. Сутринта на 10/ 23 декември 1906 г. е нападната къщата, където се е крил заедно с четниците. Успяват да се измъкнат, опитва се

⁸⁵ *Трайков, В. Безсмъртният Даме Груев (17.XII.1871 - 23.XII.1906). Македонски преглед. С. 1996, кн. 4, с.*

⁸⁶ *Бодев, Й. Даме Груев живот и дело. С., б.г., с. 139*

да помогне на свой ранен другар, затова и придвижването му е бавно. Нещастieto ги настига близо до връх Петлец⁸⁷.

Скръбта на неговите хора и близки е огромна. Българите в Македония губят своя Левски⁸⁸ - възплъщение на борческа личност с предприемчиви качества, обективност върху проблемите и справедливост. Успява да изгради добра преценка във всеки един момент и етап от революционното дело.

Делото и заветът на революционния герой Дамян Груев не ще бъде забравено. Ролята му на просветител на светлия български дух и вдъхновител на народното дело ще тлеят винаги. Отдаден на основните принципи, завещани от Левски и Каравелов, революционерът с политическа мисъл и прагматичност успява да активизира и развие Македонската революционна организация. Доказателство за това е винаги точната му мисъл, предприемчивост и балансатор в острите сблъсъци между хората на ВМОРО. Престоят му в затвора му пречи да влияе толкова силно върху организацията, но е информиран за действията ѝ. Успява да стане приятел дори със затворниците, което показва неговата гъвкавост. Безспорно в нашата история трябва да отдадем почит на тази личност без да се замисляме, защото рядко има хора, които се раждат с идеята за народното благо, носят я в сърцата, живеят, за да я осъществят и умират в името ѝ.

Дамян Груев
1871 - 23.XII.1906 г.

Дамян Груев

⁸⁷ Трайков, В. Безсмъртният Даме Груев (17.XII.1871 - 23.XII.1906). Македонски преглед. С. 1996, кн. 4, с. 23

⁸⁸ Гоцев, Д. Сто години от героичната смърт на Дамян Груев. Македонски преглед. С. 2006. Кн.4. с. 12

Библиография

Бодев: *Бодев, Й.* Даме Груев: живот и дело. С., б.г.

Гоцев 2006: *Гоцев, Д.* Сто години от героичната смърт на Дамян Груев. – В: Македонски преглед., С. 2006, Кн. 4, с. 5-12.

История на България 1991: История на България, Т. 7, С., 1991.

Материали за историята на македонското освободително движение: Материали за историята на македонското освободително движение, кн. V. Спомени на Дамян Груев, Борис Сарафов и Иван Гарванов. С., 1927. Спомените на Дамян Груев са дадени в подготовения от Петров, Т. и Ц. Билярски сборник: Вътрешната Македоно-Одринска революционна организация през погледа на нейните основатели. Спомени. С., 1995.

Панайотов 1983: *Панайотов, Л.* Илинденско-преображенското въстание. С., 1983.

Петров 2002: *Петров, Т.* ВМОРО през погледа на нейните основатели. С., 2002.

Тодоровски 2008: *Тодоровски, З.* Дамян Груев в спомените на Димитър Мирчев. - В: Македонски преглед. С., 2008. с. 27-35

Трайков 1996: *Трайков, В.* Безсмъртният Даме Груев (17.XII.1871 - 23.XII.1906). – В: Македонски преглед. С., 1996, кн. 4, с. 6-24

Оброчището „Св. пророк Илия”, село Брежани

Борислава Балиова

Югозападен университет „Неофит Рилски”

*Учениците Му Го попитаха и
думаха: защо пък книжниците казват, че
първом Илия трябва да дойде? Иисус им
отговори и рече: Илия първом ще дойде и
ще уреди всичко*

(Мат. 17:10 – 11)

Тематиката на този доклад е концентрирана върху оброчището „Св. пророк Илия” в местността *Присадна*, село Брежани. В полите на планините Рила, Пирин, Малешевска и Влахина планина са се приютили светилища още от най-древни времена. Симитлийският район е богат на сакрални християнски обекти, посветени на определени християнски светци – покровители или празници. Настоящата работа цели да даде отговор на някои въпроси като: какво представляват оброчищата, същността на оброка като обред и каква е връзката им с езическите средища по земите ни. Тук правя уговорка, че винаги ще останат щрихи, които няма да бъдат засегнати.

Оброчищата са забележителни топоси на вярата, които са регистрирани в отделните краища на България – Знеполе, Бурел, Годеч, Смолян, Самоков, в среднородопската област Горен Рупчос, както и в пограничните райони около българо-сръбската граница. Днес, оброчищата са разположени около (и във) всяко селище. Стари оброци и оброчни кръстове са запазени предимно в Западна и Северозападна България.

Тъй нареченото *оброчище* в различните райони може да се срещне и под следните наименования: *оброк*, *черковище*, *камик*, *курбанище*, *соборище*, *сбор*, *панагир* и др. В миналото с думата *оброк* се изразява отчитането на данъка към общината или държавата, т. е. лексемата се употребява със значение на *дан*, *данък*, *налог*. В религиозен смисъл думата е веществен израз на *благодарност* и *задължение към Бога*. Доростолският

митрополит Иларион (1913 – 2009 г.) излага следната теза в изследването си „Курбан и оброк”: *при оцеляване при някое премеждие или в израз на благодарност за успех или изпълнена молба облагодетелстваният е обричал за даден ден или празник да даде жертвен израз пред Бога или при по-големи възможности агне или месо от друго животно, а ако денят е постен - постно ястие, което се раздава за благословение и здраве. И това се прави за година, две или повече, а обществено се прави и за постоянно. В този смисъл за тъй наречените оброчища с поставяне на кръст или паметен камък там, дето някога е имало храм и по традиция и завещание от деди на определен ден се прави там молитва и народна трапеза и водосвет.* (Митрополит Иларион 2002). Митрополит Иларион подчертава, че устройването на обществена трапеза в блажни дни със заколването на агне и друго животно, а в постни дни със сготвянето на постно ястие, се нарича курбан – спомен на Авраамовата жертва към Бога. В *Първа книга Моисеева* на Вехтия завет е описано как Авраам е готов да принесе в жертва своя син Исаак. Бог видял предаността му и жертвата била заменена с овен:

Подир тия събития Бог, изкушавайки Авраама, му рече: Аврааме! Той отговори: ето ме!/ Бог рече: вземи едничкия си син Исаака, когото ти обичаш, и иди в земя Мория, и там го принеси в жертва всесъжжение на една от планините, която ще ти покажа./ Авраам стана сутринта рано, оседла ослето си, взе със себе си двама от своите слуги и сина си Исаака; нацепи дърва за всесъжжението и стана та отиде на мястото, за което Бог му говори. (Бит. 22: 1 – 3).

Ружа Нейкова излага становището, че оброкът е „най-устойчивият и поддържан в нашето съвремие обичай” (Георгиева 2012: 249). Твърдението на Нейкова се потвърждава и от Албена Георгиева, според която чрез obroka общността засвидетелства страхопочитание и принася жертва на свръхестествения *покровител* или *стопанин* на населяваната от нея територия. Концепцията на Георгиева е съвсем различна от гореразгледаната идея на митрополит Иларион. Според Албена Георгиева по-старите представи за този покровител се свързват със дух на починал старейшина или със змия, змей, орел и по своята същност тези представи са идентични на представите за свръхестествените стопани на водоизточници и в съвременността са почти напълно изместени от образите на Светци. Георгиева изяснява, че смисълът на извършваната в тяхна чест обредност също е идентична: хората трябва да *откупуват* както водата, така и

земята, която усвояват, и периодично – всяка година на определен празник – да умилюват нейния стопанин, като му принасят жертва, за да си осигурят покровителството му, плодородие и благополучие (Георгиева 2012: 249). Тоест в концепцията на Албена Георгиева е прокарана тезата за смесването на християнските и езическите представи. През последните десетилетия, в изследванията на краеведите все повече започва да се утвърждава схващането, че оброчищата по българските земи носят ритъма на езическото и духа на християнството. Първите писмени данни, които са получени от разказите на чуждестранни пътешественици, преминавали през земите ни, свидетелстват за извършването на езически обреди на територията на оброчищата. През 70-те години на XVI в. немският пътешественик Стефан Герлах описва в своята книга „Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград“ (Герлах 1976) присъствието си на храмов празник на Гергьовден край Пирот с обща трапеза и раздаване на обредна храна. В изследването на Милена Катошева като ценен извор от времето на княз Борис I и приемане на християнството са посочени „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите“ от 866 г. Папата настоява да се забранят езическите обичаи и ритуали да бъдат обявени за ерес, но това да стане постепенно, като той си дава сметка, че населението трябва да бъде приобщено към новата вяра. Необходимо е специфичните местни обичаи да се съчетаят с християнската идеология. Краеведските изследвания бележат, че много оброчища се намират в развалините на езически светилища, надгробни могили, християнски храмове, които са изчезнали или са били разрушени. Твърде често оброчищата са разположени на най-високата част от селото. Задължително е там да има няколко стари и живи дървета (дъб, бряст, орех, череша или круша) и водоизточник (извор, чешма, поток или т. нар. аязмо). Тези места имат особено значение в религиозната практика на българите, тъй като там се правят молебени за здраве, плодородие и дъжд. Това е свещено място, почитта към което се изразява в строга забрана за посегателство върху дърветата, камъните, кръста, водата, до които се намира или на които е посветено (Жеков 2014). Свои трудове на темата за оброчищата посвещава Васил Мутафов, Петко Христов, Бони Петрунова, Ива Любенова, Надя Манолова, Василка Паунова, Цветана Георгиева, Цветана Манова, Росен Малчев, Симеон Мильов, Зденка Тодорова и др. Голям научен принос по темата имат и художниците Димитър Бучински и Иван Енчев-Видю, които оставят след себе си неocenim художествен материал – рисунки и скици на

надгробни и оброчни кръстове – тези места вече не съществуват. Проведени са и множество теренни археолого-етноложки изследвания в различни региони, Милена Катошева отбелязва, че въпреки проявявания научен интерес, комплексно интердисциплинарно изследване, описване и картиране на оброчната система в България не е направено, но положително, в последните години се наблюдава своеобразно *възраждане* на християнската вяра и засилено строителство на параклиси на местата на оброците.

Ценен извор за народните вярвания и сигурно доказателство за преплитането на древните езически представи с християнската вяра е българският песенен фолклор. Народните песни се събират и записват от Братя Миладинови, Михаил Арnaudов, Кузман Шапкарев и други (Катошева 2012). От съкровищницата на българския фолклор, става ясно, че темата за т. нар. *оброчища* е вълнувала народа още от незапомнени времена. *Покарал Андрей, покарал,/ девет гемии с имане,/ десета със бял маргарец;/ ред ги сред море нареди,/ нареди, та ги покара,/ та че се Андрей провикнал: /- Боже ле, мили Господи,/ дали ша има на свето,/ кат мене втори на свето,/ девет гемии да кара,/ девет гемии с имане,/ десета със бял маргарец?* – така започва една балада от село Налбант, Северна Добруджа (Из „Оброк на гемиджия”). Драматичният сюжет на творбата предлага добра възможност за разбиране същността на оброка. Героят се възгордял, а Господ решил да го накаже, като пратил черни ветрове и огромни вълни. Андрей отново се провикнал към Бога, но този път с молба за спасение: „- *Боже ле, мили Господи,/ я възпри, Боже, затвори/ силни ми черни вятрове,/ да са морето утиш/ от силни високи талази,/ голям ще хаир направя:/ на ново село черкова*”. Господ съжалил гемиджията, но Андрей не спазил обещанието си. В творбата е изведен мотивът за обричането и последвалото наказание от неизпълнението му. Героят дава оброк да построи църква, а след това се отрича от обещанието си. Свършекът на творбата е повече от трагичен и поучителен: *че даде Господ, отдаде/ силни ми черни вятрове,/ че са морето разигра,/ разигра, то си разхвърля/ силни, високи талази,/ девет гемии пръснало,/ токо Андрейчо остана/ на една чамова дъсчица,/ и са на Бога молеше:/ - Я дай ми, Боже, помогни,/ да си накрая изляза,/ на суха земя да стъпа,/ че ща насахат да давам,/ който се обрек обрече,/ се да го, Боже, направи:/ със Бога шега на бива,/ на Бога лъжа не минва!*⁸⁹. Учени като Димитър

⁸⁹ Миладинови 1961.

Маринов, Михаил Арnaudов, Христо Вакарелски обръщат сериозен поглед към оброчищата и принасянето на жертва – курбанът като ценен извор за своите етнографски изследвания.

Св. пророк Илия е покровител на оброчището в местността *Присадна*. Името *Илия* означава *крепост Господня* (Жития на светиите 1991: 342). В Библията е наречен *Тезвитянин*, тъй като Пророкът е родом от Галаадския град Тезвия. Родителите му били бедни и незнатни. Живял е в IX в. пр. Хр. Пророческото му служение започнало при най-злия и нечестив израилски цар Ахав. Животът и подвизите на пророк Илия са описани в III и IV Книга на Царете в Стария завет. За него е писано още в Новия завет, Талмуда и Корана. Почитан е от християни, юдеи, мюсюлмани, бахаи, мормони и др. религиозни учения и течения. В допълнение, св. Илия е и герой от българския, сръбския и македонския фолклор. В сборника „Български народни песни”, съставен от братята Димитър и Константин Миладинови, Светецът е описан по следния начин: *Кога гърмит, велят, че свети Илия търчат со огнената кола по ламииите, кои ядат житото. И кога трецят, тога св. Илия удрил ламията. Ако не беше св. Илия да гонит и убиват ламииите, не ке имахме никакъв берикет (жито или друго). Кога гърмит, 'сите посмърчина спият, а духот им ходит на помощ на св. Илия против ламииите.* (Български народни песни 1681: 679). Тоест във фолклора св. Илия е гонител на халите и крилатите змейове. Житието на св. пророк Илия е дълга поредица от Божии чудеса. Пророкът възвръща живота на сина на вдовицата от Сарепта. Преданието говори, че възкресеното момче е бъдещият пророк Йона, когото Господ по късно праща да проповядва в Ниневия (Жития на светиите 1991: 342). Предвестник на истинната вяра, св. Илия се отличава с необикновена ревност към Божието име и могъщо изобличаване на идолопоклонничеството. Цар Ахав и жена му Иезавел построяват в Самария капище на езическото божество *Вaal*, като преследват и избиват пророците и верните служители на Господа (Жития на светиите 1991: 342). Пророк Илия идва при нечестивия цар, изобличава го с огнени слова и с молитва заключава небето и за три години и половина настанавя суша, а израилтяните страдат тежко. Животът на Светеца не завършва със смърт. Той е единственият Божи избраник, грабнат на огнена колесница и жив отнесен на небето пред очите на своя ученик Елисей, върху когото пада горната дреха на пророка. В иконографската традиция най-често се изобразява именно този момент от живота на Светеца. Той не прави никому никакви

отстъпки по отношение на вярата. Затова и св. Църква тъй тържествено тачи паметта му на 20 юли. По българските земи той се приема и почита като повелител на небесните стихии – господар на гръмотевиците, светкавиците и дъждовете. Поради това народът ни го нарича св. Илия – *гръмовник, гръмолонник, ангел в плът и небесен човек*.

Когато ангел възвестява на Захария, че ще му се роди син, той казва, че Йоан Предтеча ще върви пред Господа с духа и силата на Илия. А когато Йоан започва да проповядва в Йорданската пустиня за близкото идване на Месия, юдеите го питат, не е ли той Илия, понеже очакват, че преди явяването на Месия Илия за втори път ще дойде на земята. Сам Господ уподобява Йоан Предтеча на Илия: Илия вече е дошъл, но не са го узнали и са постъпили с него, както са искали; и учениците разбират, че Спасителят им говори за Йоан Кръстител (Мат. 17: 12 – 13)⁹⁰.

В Пиринския край е засвидетелствано, че в местността Манастирището (Северно от Брежани) и в местността Марков рид, северозападно от селото, има развалини от сгради и оградни зидове от средновековието (Пирински край 995: 111). Около селото има и средновековни оброчища – „Св. Богородица”, „Св. Марина”, „Св. Петка”, „Св. Спас” и др. Оброчището „Св. пророк Илия”, което е разположено над селото, в местността *Присадна*, прибавяме към тази средновековна оброчна структура на Брежани. Венцислав Жеков изразява мнение в една своя статия⁹¹, че оброците сами по себе си не дават кой знае каква информация без цялостния анализ на местоположението на всички оброчни камъни в селото, селището или района.

Черен път през живописна местност и релефни гънки, наподобяващи каньони, обAGRени в различни цветове от въглищните залежи, водят към землището. Оброчището е обградено от многовековна дъбова гора. На мястото на самото оброчище се е намирала семейната нива на Елена Ангелова, най-възрастният представител от рода Ковачеви. Оброчното място е наследено по териториално-родствена линия. Тук, местните хора обработват земите си, без да подозират за *светостта* на мястото. Гюлка Димитрова Серафимова (родена в 1946 г.), също от брежанския род Ковачеви разказва, че на територията на *Присадна* е имало много ниви и стари къщи. Баба Гюлка си спомня, че там

⁹⁰ (Жития на светиите 1991: 344 – 345).

⁹¹ “Оброчищата по българските земи носят ритъма на езичеството и духа на християнството” (Жеков 2014).

са живели и работили много хора. В цикъла „Пирински предания и легенди” е описано, че до втората половина на XX в. селото е *най-голямото* в Благоевградския окръг. По данни на В. Кънчов тогавашното село *Сърбиново* се разраства непрекъснато. В 1900 г. в селото има *327 български къщи* с 1900 жители българи християни, за разлика от Горна Джумая (днес Благоевград), където има само *100 български къщи*. До 1934 г. е съставено от централна част и са населени местностите Горна махала, Качева и Празноглава (Пирински край 1995: 110). От 1958 г. населението започва непрекъснато да намалява поради изселвания главно към градовете Благоевград, Шумен и Симитли (Пирински край 1995: 111). Поради отдалечеността на *Присадна* е последвал също процес на изселване, главно към централната част на селото и Горна махала. В наши дни нивите са пусти, а землището е обезлюдено. В дола тече малка рекичка – тихо и монотонно, че за посетителя е трудно да си представи, че на това място е кипял такъв живот.

За историята на оброчището „Св. пророк Илия” съдим на базата на местно предание. Преданията маркират етничното землище и задължително са локализирани с някаква точка от пространството – в случая оброчището. Възрастните хора от селото разказват, че в дъбовата горичка се е намирала скрита църква на повече „от четири века”. Тук обръщам внимание на това, че всичко е от „старо време”, защото възрастните хора трудно боравят с понятийния апарат за историческа епоха⁹². Първите данни за селото датират от 1576 г. (XVI в.) в османския регистър на джелепкешаните⁹³, а през 1650 г. селото е упоменато под името *Сърбин* със *105 християнски домакинства* (От цикъла „Пирински предания и легенди”). По сведенията от XVI в. и XVII в. може да се направи предположение, че е съвсем логично в *Присадна* да е имало „стара” църква, съдейки по многобройните християнски семейства в района, но не може с точност да се предположи някаква датировка. Гюлка Серафимова предава, че там са се извършвали венчавките и кръщенетата, а *черковището* е било скътано между старите дъбаци с цел да не бъде опустошено от поробителя, тъй като времената са били тежки и тревожни. Тук ще припомня, че през 1737 г. султан Махмуд, наречен от българите „Безбожния”, нарежда

⁹² Това е голям проблем на днешните историци - а именно боравенето със свидетелства на възрастни хора – знаят, но не могат да го обяснят, тъй като нямат понятийен апарат.

⁹³ Там са споменати имената на двама от местните люде: Бою Драган и Петра Радослав. В други документи се съобщава и като Сърбин дервент (Сърбинска клисура, проход).

разрушаването на много манастири и църкви. Също така за важен момент считам, че по силата на Берлинския договор от 1878 г. селото остава под османско иго. За съжаление, черковището на *Присадна* също не устоява на набезите на османците. Последвало е разрушаване на храма според местното сказание. Камъните на сакралната обител са хвърляни в дола. Днес покрай рекичката в подножието на *Присадна* лежат специфични по форма камъни. Местните подчертават, че тези *камене* са останали от старата черква. В близост до тях избликва вода, която според местните е лековита. На най-големия камък се вижда образ, но не можем да кажем с точност на кого е този образ. Едни от посетителите твърдят, че виждат образа на св. Илия, а други – образа на Христос. Изследователите забелязват, че обикновено оброкът е разположен в близост до големи скали, пещери, вековни дървета и аязмо. На територията на *Присадна* са налице три от тези признаци: вековно дърво, по-голяма скала и аязмо. Лексемата *аязмо* идва от гръцкото *αγίασμα* (агиасма) – *осветен*, със значение на водоизточник, който се намира край свещен за християнството обекта – храм, манастир – в последния случай може и да е в неговите рамки. Наличието на аязмо е повод да предположим, че храмът е бил съграден на това място поради наличието на *свещен извор*.

Гюлка Димитрова и синът ѝ Йордан Серафимов побиват малко параклище на мястото на оброчището и даряват курбан за здраве през август 2011 г. Средства за курбаните даряват и роднини, близки и миряни от региона. Първоначално оброкът е фамилен и през първата година на мястото се събират само представители от рода. За първи път на 02.08.2011 г. се дава първият курбан за здраве, а малкото параклище е осветено от отец Яне (свещенослужител от село Брежани). Вярващи преспиват вечерта преди празника под дъба с надежда да очистят душите и излекуват телата си. От 2011 г. насам се правят курбани за здраве всяка година. На оброчището е поставена паметна плоча, на която е обозначено името на св. пророк Илия като покровител на мястото и датата на първия сбор.

В заключение, нека се обърнем към думите на големия български писател Йордан Радичков: „Истина е, че и при нас има ниви, но тези ниви са в по-голямата си част орници. Къде орани, къде недоорани, къде покрити повече с камънак и с тръни отколкото с орна земя! Може да се каже, че въпреки усилията и труда на цели поколения планинци за

опитомяване на тези ниви, те си оставаха диви орници... Трудно прониква ралото в орницата.” (Из „Орници”).

БИБЛИОГРАФИЯ:

Арnaudов 1971: *Арnaudов, М.* Студии върху българските обреди и легенди. БАН, 1971.

Библия 1998: Библия. С., 1998.

Вяра, Надежда, Любoв 1991: Вяра, Надежда, Любoв • Свещена история на Стария и Новия Завет. Враца, 1991.

Вакарелски 2007: *Вакарелски, Хр.* Етнография на България. С., 2007.

Георгиева 2012: *Георгиева, А.* Фолклорни измерения на християнството. ИК „Просвета”, 2012.

Жеков 2014: *Жеков, В.* Оброчищата по българските земи носят ритъма на езичеството и духа на християнството. С., 2014. < <http://www.bulgaria-weekly.com/interesting/hidden-truth/3257-obrochishtata-po-bulgarskite-zemi-nosiat-rituma-na-ezichestvoto-i-duha-na-hristianstvoto.html>>

Жития на светиите 1991: Жития на светиите. С., 1991.

Катошева 2012: *Катошева, М.* Оброчни кръстове, параклиси, светци. С., 2012. < <http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/node/1884> >

Маринов 2003: *Маринов, Д.* Религиозни народни обичаи. С., 2003.

Миладинови 1961: *Братя Димитрия и Константина Миладиновци.* Български народни песни. С.: Четвърто издание, под редакцията на Петър Динеков. С., 1961.

Иларион Неврокопски 2002: *Митрополит Иларион.* Курбан и оброк. // Литературен свят, 2002. < <http://literaturesviat.com/?p=71321>>.

Новий Завет • Псалтир 1990: Новий Завет • Псалтир. С., 1990.

Пирински край 1995: Енциклопедия „Пирински край”. т. I, Благоевград, 1995.

Радичков 2000: Радичков, Й., Пупаво време. С., 2000.

РЕЛИГИЯТА В УЧИЛИЩЕТО

Протойерей Спас Георгиев Веселински

Църква „Рождество на Пресвета Богородица”, гр. Симитли

Много и различни са въпросите на времето, което преживяваме, но струва ми се, че един от най-живите и най-важните за нас е въпросът за възпитанието и образованието на нашата младеж. Той естествено вълнува всички родители, като при това се касае до тях, не тъй отдалечен и не по теория само, а по най-близък и практичен начин, защото решава съдбата на техните собствени деца. От този въпрос са заинтересовани и всички желаещи истински просветното развитие на нашия народ: въпросът за възпитанието и образованието на младежта е същевременно една от съществените страни на въпроса изобщо за просветителното развитие на народа в умствено и нравствено отношение, като първо и главно условие за обществено и частно благоденствие.

В какво друго може да се състои усъвършенствуването на човека, ако не във възможното пълно развитие на неговите нравствени и умствени сили? И кой, ще твърди, че по-добре е да се обрекат тези сили, които са жадни за дейност, на жалка, празна заспалост, отколкото да се разкрият и проявят в правилна и полезна дейност.

Но пита се: всяко ли образование води човека към истинско съвършенство? Има, както е известно, образование лъжовно, има просвещение мнимо, мечтателно, вредно, което води човека не към истината, а към заблуджението, - не към доброто, а към злото, - не към щастие, а към погибел. И в сегашно време, както и всякога, между различните мнения за възпитанието и образованието се чуват мнения не всякога разумни и основателни, често пъти мечтателни и нереални, понякога лъжливи и вредни.

Има например хора, които искат да уверят и себе си и другите, че човек може да постига съвършенство само по пътя на естественото развитие на физическите, умствените и нравствените си сили. И затова считат религията (християнската) или за едно от обикновените безразлични средства за усъвършенствуването на човека, или дори за съвсем излишна и ненужна. И по този начин в шума на учебно-педагогическите препирни, тази страна на въпроса за възпитанието някак се отрича и при това едва ли само от наемните възпитатели на младежта. А пък от това отричане, или от неправилното

поставяна на тази страна на въпроса, всичкото наше образование може да изгуби своето значение и всичката си благотворна сила за обществото. Зданието на българското образование трябва да бъде издигнато върху религията като главна основа. Училището трябва да има и религиозна цел.

Там където биха поискали на науката и на образованието да положат друга основа, освен Иисус Христос и Неговото Евангелие, дори и там където не съвсем отхвърлят религията в това отношение, а ѝ отреждат само известно ъгълче и само намазват с нея храмът на науката – там няма НАУКА в нейното велико просветно значение, там трябва да се очаква велико разрушение и такива плачевни последици, които на обществото няма никак да се понравят.

Като оставим настрана политическите, практически-житейските и всякакви други случаи и второстепенни цели, които се имат често пъти предвид при поставяне на въпроса за образованието и неговия главен характер и направление, тук ще поставим този въпрос на общочовешка почва. Т.е., коя е най-първата и главна цел на всяка наука и всяко образование по отношение към човека изобщо, към неговото лично достойнство, и не отнасящо се към това, до колко, до каква степен той може да бъде полезен комуто и да било със своята наука и образование?

Затова ние поставяме въпроса така, защото другият въпрос за относителната полза на това или друго направление в науката е въпрос второстепенен и производен. Важно е не това, за каква практическа дейност ще бъде способен човека след като излезе от храма на науката, а е важно това, добър или лош човек ще излезе оттам. В последния случай, кому и защо е нужно неговото образование, когато в първия случай сам човек ще бъде възплътена полза. Където и да го поставиш, каквото и да му поръчаш, навсякъде може да се очакват само добри плодове от неговата наука и образование. Без съмнение ние не желаем да кажем, че практическите и житейски цели трябва да бъдат отстранени при възпитанието. Не, ние разсъждаваме само за главните и второстепенните, за основните и производни цели на възпитанието. Към първите именно отнасяме развитието у човека преди всичко на ЧОВЕКА, т.е. на неговите основни сили и способности и на неговото човешко достойнство. Това трябва да бъде основната цел на всяка наука и образование. Но нека разгледаме, в какво именно трябва да се състои правилното и стройно развитие на човека, и кое именно от него подлежи на педагогическа грижа? И тук с пълна яснота ще се

открие нашата основна мисъл, че без помощта на религията не е възможно правилно възпитание, че тя е главната основа на всяка разумна педагогика. С понятието за човека преди всичко се свързва понятието за неговата разумност и неговото отличително достойнство, което го поставя над всички останали твари във вселената, така че дотолкова можем да наречем човека с това благородно име – ЧОВЕК, доколкото той е същество мислещо и умно. Първата грижа на всеки педагог трябва да бъде правилното развитие на умствените сили във възпитаника. Преди всичко трябва да запали в него искрата на любознателността, след това със съразмерна и целесъобразна практика да придаде енергия и якост на неговите умствени сили; и най-накрая да покаже належания и верен път, по който вече сам възпитаникът трябва да търси и да постига истината.

С тези три пункта се изчерпва всичката дейност на педагога при развитието на разумната страна на човешкия дух. Що се отнася до средствата за това, то най-главно и, може да се каже единственото средство е науката в нейните безбройни отдели; защото умът е жаден за знания и науката ги предлага в изобилие. И трябва да отдадем чест на съвременната педагогика – колко много тя е направила по първите две точки, т. е. относно начините за развитието и укрепването на умствените сили у младото поколение. Всичко това, разбира се, е прекрасно, и ний трябва да благодарим на Бога, че сме поставени в такива благоприятни условия за умственото развитие на нашите деца, и сме длъжни с всички сили да се възползваме от тях. Но нека не забравяме, че има и друга важна точка, на която всеки педагог трябва да обърне внимание при развитието на умствените сили на възпитаника. А именно, възпитаникът не само трябва да бъде развит умствено, но и да бъде поставен на правилния път към истината, за да може в по-късен етап, без чужда поддръжка, да върви направо и успешно да поддържа истината. Известно е, че според умножаването на познанията в главата на човека и според това, откакто умът започне да чувства своите сили, в човека се пробужда стремеж да обобщава своите познания, като ги подрежда към някаква обща изходна точка. Това време е най-важното в нашия психически живот, от него зависи всичката съдба на по-нататъшното ни умствено развитие. Човешкият дух, като се стреми със силата на научния анализ да разгледа и постигне безграничното разнообразие на живота, търси да намери една и основна истина. И за забелязване е, че колкото повече е разнообразен и широк умственият кръгзор на човека, колкото повече той постига частни истини, толкова по-дълбоко той започва да

постига връзката на тези истини със заветната за него, но някак тайнствена и върховна истина, и толкова по-настойчиво у него се явява желание да открие тази истина. Не някакво отвлечено и безпредметно желание, а самата единосъщна, жива и лична истина – Бог се явява на човешкия дух в неговата възвишена идея на основна първоистина. Дали за това истинските и дълбоко учени хора всякога са били и дълбоко религиозни? Твърде естествено е, че целият живот на такъв човек придобива някакъв възвишен и съзерцателно-религиозен характер. Известно е, че и най-дълбоките философи на древността били високо-религиозни личности. Такъв бил Платон, според философията на когото последната цел на човека е Бог, като върховно благо. Такъв бил и знаменитият ученик на Платон – Сократ, който отъждествявал самата наука с добродетелта; защото според неговата философия, добродетелта не е нищо друго, освен знание, тъй че мъдрецът неизбежно е и добродетелен човек.

Може би знаменитият мъж и философ на Древността щеше да измени някак своя оригинален възглед за науката и добродетелта, ако беше поживял в нашето време и ако беше се запознал със съвременните учени. Той щеше да види, че науката не всякога води към добродетел, а много често се случва точно обратното. Всичко това е плод на разделението, дори и на враждата, между знанието и религията и науката и нравствеността, което доказва отрицателната страна на онази наша основна мисъл, че религията трябва да се полага като силна и трайна основа при умственото развитие на човека; че науката сама по себе си, без ръководството на религията бива като оръжие с две остриета и може да принася твърде гнили и отровни плодове. Тези хора с глава набита с всякакви познания, но със съмнителна и непостоянна нравственост, тези учени-недоучени хора не щяха да имат такова настроение, ако от младините им религиозният елемент бе въведен в тяхното възпитание, и ако Бог се носеше пред тяхното детско съзнание не във вид на откъслечно и сухо понятие, взаймствано само от учебните книги, а във жив образ на всеблаг Творец на вселената, на любящ Отец и всевиждащ Промислител за човешкия род. В разумната педагогика, която се ръководи от правилата и уставите на Христовата църква, има хиляди средства да оживи в детските мисли светлия образ на небесния Отец и да го приближи към детското сърце. От това произлиза, че колкото повече се настоява само на умственото развитие на младежта, толкова по безцветно е това развитие. И тъй, ако не искаме да обезличим своите възпитаници и да отнемем всяка цена от техния

умствен капитал, несъмнено трябва в основата на тяхното научно образование да положим религията.

Но както е известно, с научното образование не се изчерпва задачата на възпитанието, защото умствените способности не съставляват всичкото богатство на човешката душа. Има в нея и друга, не по-малко висока и благородна област, а това е сърдечната област. Сухият и научен анализ може да убие всяка жизненост в човека. Не трябва да се забравя, че както умът на човека се стреми към истината, така и сърцето му е жадно за хубост и изящество, и търси съответните наслаждения. Тази благородна жажда, напълно достойна за човека, е и съществения признак на неговото богоподобно достойнство. Да я развиваме и удовлетворяваме е нужно не само за това, че тя съществува в нашата душа, а и затова, че с това развитие ние помагаме на човека да бъде това, което той трябва да бъде по своята идея, и че като забравяме и изоставяме естетическите потребности на човека, ние забавяме и затрудняваме пътят за постигането на неговото човешко достойнство.

Само религията открива на човешкото сърце първо-върховния извор на всяка хубост и на всяко изящество.

Само тя е в състояние да приближи нашия дух към този Божествен извор и да му даде да почувствува всичката негова хубост и всичкото блаженство на вътрешното съединение с Него, - и, следователно, само религията е в състояние да развие у човека истинско благородство и истинско изящество на душата.

Само Светата Христова религия може да придава на всичката човешка жизнедеятелност истинска хубост, защото тя, а не дребнавата чувствителност, създава истинска душевна хубост.

Да гледаме светлия лек на Спасителя, изпълнен с божествена сила и величие, и в същото време сияещ от неизказана любов към човечеството. По чист и висок идеал ний няма да намерим за своите цели, трябва да приближаваме към него нашите възпитаници. Да ги научим да обичат природата и в нейната хубост да намират отблясък от божествената хубост на нейния Творец. А за това е нужно по-често да отваряме пред тях светата книга на Божественото Откровение, което ни е донесено от небето от самия Спасител на човешкия род.

Да се потрудим и да съумяваме да държим възпитаниците си под непрестанното влияние на тази свещена книга и тя ще облагодетелствува техните уши и ще внесе най-скъпоценен аромат на чистотата и невинността в техните сърца.

След като развием ума и облагородим сърцата на своите възпитаници, следва всичкото си старание да насочим върху укрепване на тяхната воля в добро нравствено направление. Можем дори да кажем, че всички предишни педагогически цели и старания са само подготвителни и спомагателни към тази главна възвишена задача. За това умът трябва да се развие в човека с науката, затова и сърцето му облагородяват с изкуство, за да го направят добропорядъчен човек, с влечение към доброто и с определен нравствен характер, силен за борба със злото и порока. Разбира се, че човек само тогава напълно съответствува на своето назначение, когато той е развит всестранно, т.е. когато той е умен, изящен и благороден.

Религиозното възпитание се намира в тясна връзка с нравственото, на което изобщо всички християнски педагози са обръщали особено внимание, като са имали нравствеността за най-добро украшение на човека. Нравствеността и религията са имали такава тясна и не разкъсана връзка помежду си, че първата зависи напълно от последната. И ако теоретическите убеждения и възгледи на хората всякога имат право и непосредствено влияние върху практическата дейност на човека, като й придават различен характер, толкова по-тясна и по-не-разкъсана трябва да бъде тази връзка между теорията и практиката в религията, която има най-могъщото влияние върху живота на човечеството. Религията е теорията, а нравствеността е практиката, началото и направлението, на която се определят от религията. Нравствеността е следствие, строг извод от религията, която й дава свой смисъл, своя сила. Нравствеността е по-строга, по-чиста, по-висока и по-свята, когато религиозните вярвания са по-високи, по-чисти и по-съвършени. И както християнството е най-високата и най-съвършена религиозна форма, така и християнското нравоучение е по-високо и по-съвършено от всички философски учения за нравствеността. Началата на християнската нравственост са известни от Основателя на християнството, развити и разпространени от неговите ученици, разяснени и облечени в научна форма от богословите на всички векове и сега тя представлява такава наредена система, на която подобен пример не можем да намерим във всичката древност, във

всичките религии. Затова учението на нравствеността трябва да влиза в общия състав на религиозното знание и трябва да се преподава заедно с религията.

По такъв начин религията служи за основа на нравствеността, за почва, върху която се утвърждават нравствените правила, като получава от тях всичката си сила и жизненост; връзката между тях е най-тясна, както между причината и следствието, теорията и практиката.

Ако разбираме нравствеността само в отрицателен смисъл, като с отсъствие на външни груби пороци, ако под добър човек разбираме такъв, който да не причинява само явна вреда на други, разбира се, можем да се съгласим, че не само последователят на всяка религия, но и безбожникът може да бъде добър и нравствен човек в този смисъл на думата. Обществените закони, приличието, страхът от наказание, лошото име и собствената изгода от не правене зло на другите, - всичко това може да удържи човека от груби пороци. Начало и мотив на нравствеността тук ще бъде всъщност егоизмът, желанието да бъде човек безопасен и да има удобства в живота, от които обществото допуска да се ползват само тези, които не нарушават обществените закони във вреда на другите.

Но можем ли да се удовлетворяваме от такова тясно и едностранчиво понятие, с което всъщност се отхвърля всякаква нравственост, защото то допуска всички пороци и страсти, стига само да не се нарушават явно правата на другите? При това, уважението към общественото мнение и страхът пред закона могат да служат като юзда за безнравственост дотогава, докато общите мнения и закони са достатъчно силни, но щом човек може безнаказано да ги презира или нарушава, няма какво да го задържи в пътя към злото.

Истинската нравственост трябва да се състои в такова настроение на душата, според която човек уважава и изпълнява нравствения закон по собствена добра и свободна воля, без да бъде подбуждан към това нито от никакви външни принудителни условия, или пък от егоистични съображения, но по чиста и безкористна любов към доброто.

А къде ще намерим желание и сили за такава нравственост, ако отхвърлим нейната солидарност с религията?

Човек по природа се стреми към доброто, ако не среща за това никакви особени пречки отвън, които го карат неволно да прави зло вместо добро. Ако тези пречки бъдат отстранени, човек естествено ще бъде добър и нравствен.

Време е, отдавна вече е време, сериозно да се позамислим над въпроса, трябва ли да се обърнем към светата Христова религия и към възпитателното влияние на Православната църква. Време е да преобразим нашето, както домашно, така и обществено и училищно възпитание, и да го поставим на нови, строго религиозни православни начала, защото от характера и направлението на младото поколение, което расте в училищата, зависи съдбата и характера на цялото общество.

Но недопускането на преподаването на религията в училището противоречи на основното понятие за училището, което не е нищо друго освен продължение на семейството. А предназначението на семейството се състои не в даване на младите му членове на физическо и умствено развитие, но главно в образуването у тях на нравствено-религиозен характер и направление. Само с надлежно изпълнение на тези две условия семейството постига своето назначение – да приготви напълно достойни и способни членове и работници на обществото, Църквата и държавата във всички поприща на тяхната жизнена дейност, т.е. умствена, социална, политическа и религиозно-нравствена. Следователно и училището по самото си предназначение, като приемник на семейството, трябва да преследва същите задачи, инак то ще изгуби всичкия си смисъл, ще престане да бъде училище.

Свидетели сме на изминали времена, когато се стремяха да отрекат религията и нейното назначение. Но религията е такава естествена потребност на човешката душа, както е естествена и необходима потребността от знания; следователно и удовлетворяването на тези потребности не може да се ограничава с един, който и да е период на човешкия живот, а напротив трябва да съществува във всички степени на неговото развитие и да се усилва съобразно прогресивното движение на това развитие. Не може да се каже, че детето или младежът се нуждаят по-малко отколкото мъжете и старците, или пък никак не се нуждаят. А тъй като развитието и удовлетворението на религиозно-нравствените потребности във всички възрасти на човешкия живот стават само в семейството, училището и Църквата, оттук пък явно следва, че училището в

никакъв случай не може да се отминава без преподаване на религия в него, така както не могат да бъдат мислими без това преподаване семейството и Църквата.

По такъв начин като вземем под внимание всичко казано дотук, достигахме до следните изводи:

- На училището целта трябва да бъде и религиозна.
- Религиозно-нравственото възпитание е така също необходимо в училището за доброто постигане на неговата основна задача – всестранно развитие на човечеството , както и чисто научното образование е необходимо за постигането на същата цел. Иначе училището никога не може да изпълни по надлежен начин своята основна задача.
- Необходимо е, щото преподаването на религиозно-нравственото възпитание да съществува не само в семейството и в Църквата, но и в училището, иначе семейството и Църквата не са в състояние да изпълнят своето високо предназначение.

Тъй като в семейството, училището и Църквата се изработва всичкият строй на умствения, социалния, политическия и религиозно-нравствен живот на народа; - без преподаването на религиозно-нравственото образование в училището не е мислимо у нас не само развитие , но и съществуване на нравствена общочовешка, а толкова повече национална цивилизация.

И на края трябва задружно и единодушно да се заемем с общата и за всички ни еднакво скъпа задача – възпитанието на нашата младеж в религиозен и православен дух. Средствата и прийомите за това са твърде разнообразни и значително разработени от Църквата и науката, но най-важното е това, ако всички се въодушевим от тази обща идея.

АМИН!

ЕПИЛОГ. ХИМН НА ГРАД СИМИТЛИ

(В ПАМЕТ НА ДИМИТЪР ЯНЕВ)

Три планини мене ме люлеят,

Малешевска, Рила и Пирина.

Три планини за юнаци пеят,

Тиха Струма шепне ми легенди.

Черно злато имам във недрата,

Жълт тютюн зрее по нивята,

Кротко в планини пасат стадата,

И градини греят в долината.

Влакове разсичат тишината,

Нова сила трепка във сърцата,

Аз живея със мечта крилата,

И ми става леко на душата.

Мой роден град – град Симитли,

Ти си моя скъп, мирен кръстопът.

Мой роден край, аз те любя знай,

Ти си моя скъп, мирен кръстопът.

СИМИТЛИЯ – ОТ ДРЕВНОСТТА ДО НАШИ ДНИ.

ЕКСПЕДИЦИЯ. КОНФЕРЕНЦИЯ

българска, първо издание

Сборник с доклади от научната конференция „Община Симитли – минало, настояще и бъдеще” и от студентската научна експедиция „Симитлия – от Древността до наши дни”

Редактори: **д-р Кирил Алексиев, Борислава Балиова**

Оформление на корицата: **Кристиян Ковачев, Георги Никулкин**

